

CIVIL SZERVEZETEK SZEREPE A KÖRNYEZETI NEVELÉS TERÉN

Ajánlás

HUMUSZ
szövetség

Budapest, 2016

Tartalomjegyzék

1. Jogunk és kötelességünk a környezeti nevelés	3
2. A környezeti nevelés szinterei.....	6
2.1. Óvodai környezeti nevelés	6
2.2. Általános iskolai környezeti nevelés.....	13
2.3. Középiskolai környezeti nevelés.....	20
2.4. Felsőoktatási környezeti nevelés	26
2.5. Lakossági környezeti nevelés	28
3. Ajánlások a hatékonyabb környezeti nevelés megvalósítására.....	33
3.1. Óvodai környezeti nevelés	33
3.2. Általános iskolai környezeti nevelés.....	36
3.3. Középiskolai környezeti nevelés.....	39
3.4. Felsőoktatási környezeti nevelés	40
3.5. Lakossági környezeti nevelés	42

Szerkesztette: *Lampert Bálint* tanársegéd, NymE Apáczai Csere János Kar

A tartalmi összeállításban résztvevő partnerek:

- *Bihariné Krekó Ilona* docens, ELTE TÓK, KOKOSZ – óvodai és felsőoktatási környezeti nevelési lehetőségek
- *Bojtos Ferenc* irodavezető, Csemete Természet és Környezetvédő Egyesület - környezeti nevelési lehetőségek az középiskolákban
- *Kossár Janka*, oktatási programvezető, Humusz Szövetség - környezeti nevelési lehetőségek az általános iskolákban
- *Lugosi Beáta*, Reflex Egyesület - óvodai környezeti nevelés
- *Oláh Edit* ifjúságfejlesztési vezető helyettes; erdőpedagógus Hírös Agóra - Parádfürdői Ifjúsági Tábor és Erdei Iskola
- *Szántóné Bányai Szilvia*, Gaja Környezetvédő Egyesület – civil szféra lehetőségei a környezeti nevelésben
- *Szász Béla* elnök, Giligán Természetvédelmi és Hagyományőrző Egyesület - környezeti nevelési lehetőségek az általános iskolákban

Készült a Norvég Civil Támogatási Alap támogatásával.

Az ajánlás teljes tartalma a Humusz Szövetség szellemi terméke, felhasználása csak előzetes hozzájárulással megengedett!

Az ajánlás az NCTA-2014-8346-E számú Re:Gondolatok a világról c. pályázata keretében valósult meg.

1. Jogunk és kötelességünk a környezeti nevelés

Jogunk van az emberhez méltó környezethez, mondja ki az 1972-es Stockholmi Nyilatkozat¹, amelyet kormányok sora írt alá, s melynek hatására (bár hazánk nem vett részt a '72-es konferencián) bekerült az Alkotmányba, majd 2011-től az Alaptörvénybe² a testi és lelki egészséghez való jog, illetve az, hogy Magyarország elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez.

Számunkra kiemelten fontos, hogy a Stockholmi Nyilatkozatban megfogalmazott 26 alapelvből a 19. foglalkozik a környezeti neveléssel. Az alapelv értelmében a környezetvédelmi témájú oktatás szélesíti a diákok és a felnőttek látókörét és lehetővé teszi számukra, hogy felelős magatartást tanúsítsanak a környezet védelme érdekében.³

Az Európai Bizottsági és Együttműködési Értekezlet (Helsinki, 1975) záróokmánya, már külön ki is emeli, hogy bármely környezeti politika csak akkor lehet sikeres, ha a környezet védelmét a lakosság minden csoportja felelőssége tudatában elősegíti, ami folyamatos, elmélyült felvilágosító és nevelő munkát igényel, különösen az ifjúság körében.

E folyamatnak a betetőzéseként Tbilisiben 1977-ben tartott környezeti nevelési konferencia zárójelentésében már a környezeti nevelés definíciója is megjelenik, mely szerint: „A környezeti nevelés egy folyamat, amelyben olyan világnemzedék nevelkedik fel, amely ismeri legtágabb környezetét is, törődik azzal, valamint annak problémáival. Ismeretekkel, készségekkel, attitűdökkel, motivációval és elkötelezettséggel rendelkeznek, hogy egyénileg és közösségben dolgozzon a jelenlegi problémák megoldásain és az újabbak megelőzésén”.⁴

A most elkészült környezeti nevelési ajánlásnak nem célja a környezeti nevelés történetének teljes és részletes bemutatása, ezért röviden még annyit célszerű kiemelni, hogy az elmúlt évtizedekben a környezeti nevelés fogalma nagy változáson ment keresztül. Amikor megjelent sokan környezetvédelmi nevelést értettek alatta, majd fokozatosan szélesedett a fogalom jelentése, megjelentek a különböző humán és társadalmi szempontok is a környezeti nevelésben.⁵

A környezeti nevelési törekvések hazánkban a rendszerváltás után lendültek fel igazán, ezt katalizálta többek közt a „környezetvédelmi törvény” (1995. évi LIII. törvény A környezet védelmének általános szabályairól.) is, amely kimondta, mindenkinek joga van a környezeti ismeretek megszerzésére és ismereteinek fejlesztésére (54. §). A törvény a környezeti ismeretek terjesztését és fejlesztését több oktatási szintér esetében is (óvodai nevelés, iskolai nevelés, képzés, művelődés, iskolarendszeren kívüli oktatás és továbbképzés,

¹ <http://www.ff3.hu/stock.html>

² http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100425.ATV (XX. és XXI. cikk)

³ Kováts-Németh: Az erdőpedagógiától a környezetpedagógiáig. Comenius; Pécs, 2010. 73.

⁴ http://mkne.hu/NKNS_uj/a_%20ff_%20pedagogiaja.pdf

⁵ http://mkne.hu/NKNS_uj/a_%20ff_%20pedagogiaja.pdf

ismeretterjesztés, könyvkiadás) elsősorban állami és önkormányzati feladatnak határozta meg, sőt a környezetvédelméért felelős miniszter közre is működik a NAT szakmai előkészítésben. Azonban a fent megjelölt feladatokat az állam az oktatási és a közművelődési intézményeken keresztül, *a környezetvédelmi egyesületekkel* és a környezet védelmével foglalkozó lakossági szakmai szervezetekkel együttműködve látja el. Tehát az állam fontos partnernek tekintette a civil szervezeteket, egyesületeket a környezettudatosságot erősítő tevékenységek megvalósításában.

A 2012-ben megjelenő új Nemzeti Alaptanterv⁶ kétféleképpen is iránymutatást ad a környezeti nevelést végzők számára. Az első a „Fejlesztési területek- nevelési célok” fejezetben található 12 nevelési cél között szereplő „Fenntarthatóság, környezettudatosság”. A NAT készítői szerint a fejlesztési területek – nevelési célok áthatják a pedagógiai folyamat egészét, s így közös értékeket jelenítenek meg. A célok elérése érdekében a pedagógiai folyamatban egyaránt jelen kell lennie az ismeretszerzés, a gyakoroltatás-cselekedtetés mellett a példák érzelmi hatásának is. E területek – összhangban a kulcskompetenciák alapját adó képességekkel, készségekkel, az oktatás és nevelés során megszerzett ismeretekkel, és a tudásszerzést segítő attitűdökkel – egyesítik a hagyományos értékeket és a XXI. század elején megjelent új társadalmi igényeket.⁷

A NAT szerzői a *fenntarthatóság, környezettudatosság* nevelési cél tartalmát a következőképpen fogalmazzák meg: „A felnövekvő nemzedéknek ismernie és becsülnie kell az életformák gazdag változatosságát a természetben és a kultúrában. Meg kell tanulnia, hogy az erőforrásokat tudatosan, takarékosan és felelősségteljesen, megújulási képességükre tekintettel használja. Cél, hogy a természet és a környezet ismeretén és szeretetén alapuló környezetkímélő, értékvédő, a fenntarthatóság mellett elkötelezett magatartás váljék meghatározóvá a tanulók számára. Az intézménynek fel kell készítenie őket a környezettel kapcsolatos állampolgári kötelességek és jogok gyakorlására. Törekedni kell arra, hogy a tanulók megismerjék azokat a gazdasági és társadalmi folyamatokat, amelyek változásokat, válságokat idézhetnek elő, továbbá kapcsolódjanak be közvetlen és tágabb környezetük értékeinek, sokszínűségének megőrzésébe, gyarapításába.”⁸

A másik iránymutatást a kulcskompetenciák között szereplő *„Természettudományos és technikai kompetencia”* adja. Az Európai Unióban kulcskompetenciákon azokat az ismereteket, készségeket és az ezek alapját alkotó képességeket és attitűdöket értjük, amelyek birtokában az Unió polgárai egyrészt gyorsan alkalmazkodhatnak a modern világ felgyorsult változásaihoz, másrészt a változások irányát és tartalmát cselekvően

⁶ A Kormány 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról

⁷ A Kormány 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról

⁸ A Kormány 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról

befolyásolhatják. A tudásalapú társadalomban felértékelődik az egyén tanulási képessége, mert az emberi cselekvő képesség az élethosszig tartó tanulás folyamatában formálódik.⁹

A *természettudományos és technikai kompetencia* a NAT megfogalmazása szerint „az ismereteknek és készségeknek azt a rendszerét jelöli, amelynek megfelelő szintje lehetővé teszi, hogy megfelelő ismeretek és módszerek felhasználásával leírjuk és magyarázzuk a természet jelenségeit és folyamatait, bizonyos feltételek mellett előre jelezve azok várható kimenetelét is. Segít abban, hogy megismerjük, illetve megértsük természetes és mesterséges környezetünket, és ennek megfelelően irányítsuk cselekedeteinket. A technikai kompetencia ennek a tudásnak az alkotó alkalmazása az emberi vágyak és szükségletek kielégítése érdekében. A természettudományos és technikai kompetencia magában foglalja a fenntarthatóság, azaz a természettel hosszú távon is összhangban álló társadalom feltételeinek ismeretét, és az annak formálásáért viselt egyéni és közösségi felelősség elfogadását.”¹⁰

A környezeti nevelés hatékonyabbá tételéért a civil szféra is rengeteget tett. Ezek közül kiemelkedik a Magyar Környezeti Nevelési Egyesület által összefogott Nemzeti Környezeti Nevelési Stratégia (1998; 2003; 2010); amely megalkotásába 22 civil szervezet és általuk rengeteg szakember kapcsolódott be az élet legkülönbözőbb területeiről.

A Stratégia legfontosabb alapelve, hogy a környezet is és a nevelés is minden egyes embert érint. A környezet alatt komplex módon a természeti, mesterséges (alkotott) és társadalmi környezetet érti. Ezek - és az ezekkel kapcsolatos kérdések - egymástól elválaszthatatlanok. Egyikük javulásához legtöbbször a többi javulása is szükséges, illetve azzal együtt jár. A nevelés nemcsak intézményes nevelést jelent, hanem a bölcsőtől a sírig tartó ismeretközlési és szemléletformálási folyamatot is. A környezeti nevelés célja - a tudatformálás - a társadalmi környezet olyan javítása, amely nélkül ma már nem képzelhető el a másik kettőben érdemi változás, nem létezhet fenntartható élet.

A fenntartható fejlődés olyan gondolkodásmód kialakítását igényli a környezeti nevelés minden szereplőjétől - a társadalom minden tagjától - amely képes a világ kihívásait rendszerben szemlélni, és azokra választ adni úgy, hogy nem szül újabb ellentéteket az ember és a természet között. A fenntartható fejlődés legfontosabb üzenete tehát, hogy a gazdaság, társadalom és környezet kérdései egyetlen rendszert alkotnak, s hogy a globális válságok nem oldhatók meg sem egyik, sem másik kérdéskör túlhangsúlyozásával.

A Stratégia a Magyarországon, valamennyi szintéren működő környezeti nevelők számára ad ajánlásokat a következő 3–6 év legsürgetőbb teendőit illetően. Ahhoz, hogy ezek a célok

⁹ A Kormány 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról

¹⁰ A Kormány 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról

megvalósulhassanak, fontos szerep juthat a célok iránt elkötelezett szakembereket tömörítő civil szervezeteknek.¹¹

Összefoglalva, a civil szervezetek, egyesületek környezeti nevelési tevékenysége számára az elmúlt évtizedekben létrejött egy olyan elvi, tartalmi keret, amelynek mentén tervezni és irányítani tudják a tevékenységeiket. Természetesen kritizálni, kiegészíteni lehet ezeket a kereteket, hiszen csak így lehet fejleszteni, aktualizálni a tartalmukat.

2. A környezeti nevelés szinterei

A következő fejezetekben a HUMUSZ Szövetség és a jelen pályázatban résztvevő partnerei által összegyűjtött gyakorlati tapasztalatokat kívánjuk bemutatni, amelyeket több évnyi, évtizednyi gyakorlati környezeti nevelői tevékenységük alapján fogalmaztak meg. Úgy véljük, hogy ezek a közvetlen tapasztalatok tudnak igazán hozzájárulni a hazai környezeti nevelési gyakorlat fejlesztéséhez, bemutatva azokat a lehetőségeket, amelyeket a Humusz Szövetség és partnerei tudnak kínálni a különböző környezeti nevelési célcsoportoknak.

Az anyag összeállítását megelőző munkamegbeszéléseken a következő környezeti nevelés célcsoportokat határoztuk meg: óvoda, általános iskola, középiskola, felsőoktatás és civil szervezetek. A munka során egy-egy civil szervezet a tevékenységéhez legközelebb álló célcsoport környezeti nevelési kihívásainak kidolgozását vállalta, de mivel ez egy rendszer, így több esetben is tettek kitekintést más célcsoportok irányába is.

A továbbiakban az egyes célcsoportokra vonatkozó környezeti nevelési ajánlások összefoglalt bemutatása következik.

2.1. Óvodai környezeti nevelés

A hazai óvodákban a természet megismerésére, szeretetére, megóvására való nevelésnek „örökletes” hagyománya van, mely egyre hangsúlyosabbá válik az „intézményesített” óvodai nevelőmunkában is. Utóbbit erősíti meg az a tény is, miszerint a környezeti nevelés illetve a környezet- és természet(védelem) témája számos óvoda esetében nevesített célkitűzésként jelenik meg az intézmény nevelési programjában; továbbá, hogy - lehetőségeikhez mérten - az óvodapedagógusok is gyakrabban vesznek részt ilyen irányú továbbképzéseken. Sőt, a környezeti nevelés mostanában kezd összefonódni egy viszonylag új irányzattal, az egészségneveléssel; illetve megmutatkozik ennek fordítottja is: azokban az intézményekben,

¹¹ http://mkne.hu/NKNS_uj/layout/NKNS_layout.pdf

ahol célirányosan foglalkoznak az egészségre neveléssel, kapcsolódó témaként általában a környezettudatosságra való nevelés is felbukkan.

A civil szervezetek – szintén hagyományosan – számos területen vesznek részt az óvodai környezeti nevelésben. Tudják, hogy a hatékony környezeti szemléletformáláshoz nélkülözhetetlen az óvodáskorú korosztállyal való foglalkozás; miként azt is, hogy mely témák gyakorlatias feldolgozásával lehet erre reális esély. Ők azok, akik az óvodák hagyományos „természetismereti” projektjeit új szemlélettel és új témákkal tudják kibővíteni (pl. háztartási hulladékok, ivóvíz, komposztálás, ökológiai fogyasztóvédelem) és ők azok, akik ezzel a korosztállyal is képesek megértetni a holisztikus szemléletmód fontosságát (környezeti problémák valós keletkezési okainak, összefüggéseinek feltárását). A háztartási hulladékok problémájának lényegét például csak a fogyasztói társadalom logikájának megértésével, a reklám-fogyasztás-hulladék kapcsolódási pontjainak feltárásával lehet átadni. Csak így tehető világossá, hogy hol keletkezik a hulladék és mely ponton lehet és érdemes hatékonyan beavatkozni, ha kevesebb hulladékot akarunk.

A másik civil „sajátosság” inkább módszertani: a szervezetek ugyanis alapvetően gyakorlatiasak és projektközpontúak, ismerik az együttes munka örömét; és tudják, hogy a tudat kialakításában maga a folyamat a lényeg (felfogni – átélni – cselekedni). Ezért (is) van az, hogy az óvópedagógusok – a pedagógiai programba épített ilyen irányú tevékenységeken túl – szívesen veszik, ha a témában jártas „külső” segítségre tehetnek szert; azaz ha az intézményben környezet- és természetvédelmi előadásokat, foglalkozásokat tartanak az adott területeken jártas civilek, illetve más szakemberek (pl. nemzeti parkok munkatársai). Összességében elmondható, hogy ma az intézmények egyre gyakrabban veszik fel a kapcsolatot civil szervezetekkel a környezeti nevelés színvonalasabb megvalósítása érdekében.

A szorosabb, hosszabb távú együttműködésben értelemszerűen a „zöld óvodák” járnak az élen, amelyek – filozófiájukból adódóan - szorosabb kapcsolatban állnak a civil szférával. Számuk örvendetes módon növekszik: 2014-ben már 668 feladat ellátási hely rendelkezett a „Zöld Óvoda” címmel, és további 38 óvoda az „Örökös Zöld Óvoda” címmel; azaz mindösszesen 706 intézmény kapta meg a minősítést.

Bár a civil szféra számára nem újdonság – s fontos elem - az óvodai környezeti nevelés, mégis arányaiban nézve a mai napig kevesebb programmal fordulnak az óvodák felé, mint amennyivel az iskolák felé. Ez mindenképpen változtatást igényel, a jelenleginél nagyobb mértékben kell erre a célcsoportra fókuszálni. Az óvodásokat célzó civil környezeti nevelési programokra mindazonáltal értékes hazai példák vannak:

Magyar Madártani Egyesület – Az MME „Madarász ovi” programjának foglalkozásai havi egy alkalommal, szeptembertől május végéig tartanak (terepi és csoportszobai foglalkozások). A program során az óvodások aktívan részt vesznek alapvető környezetvédelmi tevékenységekben, megismerik a környezetükben élő növényeket és állatokat. Egész évben

végeznek állat- és növénygondozási feladatokat, ezáltal alkalmazás közben sajátítják el a „mi kertünk”, „mi fánk”, „mi madarunk” kifejezéseket és fogalomkört. A zöld jeles napok megünneplése mellett lehetőség nyílik saját, óvodai- és csoportszintű „védjük a madarakat” hagyományok kialakítására.

Magosfa Környezeti nevelési és Ökoturisztikai Alapítvány – Az alapítvány a Dunakanyarban tart környezet- és természetvédelmi témaköröket érintő, interaktív foglalkozásokat. Az általuk kidolgozott módszerek és programok során saját kiadású eszközeik segítik a gyermekek felfedezőkedvének kiteljesedését. A választható kültéri és beltéri modulok egy-egy konkrét téma köré vannak csoportosítva.

Debrecen környéki Fekete Gólya Erdei Iskola és Oktatóközpont – A központ „Nyitott ablak” címmel tart természetismereti foglalkozásokat, melyek célja a természetes környezet megismerése; főként az erdők, mezők növény- és állatvilágának bemutatása, a vizes élőhelyek és a vadvilág felfedezése.

Energiaklub – A szervezet az óvodák (és iskolák) részéről jelentkező egyre határozottabb igényre és elvárásokra építve, a Rogers Személyközpontú óvodával és iskolával együttműködésben készítette el „Éghajlás földindulás 1.” című kiadványát. Az óvodás korosztály pedagógusait megszólító oktatási segédanyag az éghajlatvédelem összetett témáját olyan könnyebben feldolgozható részterületekre bontja szét, mint például: mi az energia; hogyan bánjunk és takarékoskodjunk az energiával; illetve mik azok a megújuló energiaforrások?

Humusz Szövetség – A civil szervezet oktatási programjának célja a környezetvédelmi (elsősorban a hulladékkérdéssel kapcsolatos) ismeretek terjesztése, melynek kapcsán lehetőséget biztosítanak hulladékos tematikájú, interaktív foglalkozáson való részvételre - óvodás korosztály számára is.

A civil szervezetek mindezekén túl a következőképpen működhetnek együtt az óvodákkal a hatékonyabb környezeti nevelést érdekében.

1. **Az óvoda által szervezett zöld napon való civil részvétel:** olyan eszközök, modellek, oktatóplakátok, gyűjtemények bemutatása, ami a rendezvényt színesítheti, érdekesebbé teheti.
2. **„Ökopiac” szervezése a szülőknek:** helyben termelt zöldségek, gyümölcsök vagy ezekből készült termékek bemutatása, árusítása. A termékek készítésébe akár a gyerekek is bekapcsolódhatnak.
3. **Munkaközösségi foglalkozáson az óvodapedagógusoknak:** természetes anyagok felhasználási lehetőségei kézműves foglalkozások keretében pl. gyékény, fűzfavessző, dekopázs stb.

4. **Civil székházban kiállítóhely biztosítása:** az óvodai tevékenységek produktumainak bemutatási lehetősége, ezzel még több emberrel megismertethető az óvodában folyó munka.
5. **Erdei óvodában „szakemberi háttér” biztosítása:** erdész, biológus, kosár-, kötélfonó, fazekas, mesemondó, „tanösvény-vezető”
6. **Közös pályázatok óvodákkal:** a hatékonyabb óvodai környezeti nevelési lehetőségek érdekében, továbbá ezzel mérsékelhető az óvodák forrás- és eszközhiánya is.
7. **Tanfolyamok szervezése óvodapedagógusoknak, szülőknek.**
8. **Óvodakert létesítésének, betelepítésének, gondozásának segítése, őshonos magyar fák.**
9. **Egészséges életmódra neveléssel kapcsolatos ismeretek gyarapítása** (mozgás, táplálkozás) óvodapedagógusok és gyermekek számára egyaránt.
10. **Civilek által meghirdetett rendezvényeken óvodapedagógusi segítség** a gyermekek foglalkoztatásában, a szülők tájékoztatásában.
11. **Óvodai tanösvény létesítésének segítése.**
12. **Szelektív hulladékgyűjtés, komposztálás gyakorlatának segítése.**

A környezeti nevelést célul kitűző óvodák számára több olyan gyakorlati tevékenység is van, melyek akár civil szervezetek hosszú távú segítségével nélkül is működnek, működtethetőek. Jó néhány kezdeményezés, aktív példa már el is indult/megvalósult az intézményeknél. Az ilyen „jó példák” minél szélesebb körű terjesztésére, bemutatására, népszerűsítésére igen nagy szükség van!

Madárbarát kert: Az óvoda udvarán, kertjében elhelyezett madáretető, madáritatók és odúk közelebb („helybe”) hozzák a természetet. Az állatok megfigyelése és mindennapos gondozása olyan gyakorlati tevékenység, mely segít kialakítani a gyerekekben a természet oltalmazásának igényét, a természet iránti felelősségtudat kialakulását.

Komposztálás: Ez az óvodaudvarokon egyszerűen kivitelezhető, nem igazán anyagigényes tevékenység (pl. lombkomposztálás formájában) olyan rendszeres munkát és megfigyelési lehetőséget biztosít a kicsik számára, melyben tevőlegesen is részt vehetnek; a folyamat végigkövetésével pedig könnyen és szemléletesen találkozhatnak olyan témákkal, mint a hulladékkezelés, a megelőzés, a természet körfolyamatai, stb. E kérdéskör feldolgozásához is számos játéklehetőség kötődik.

Iskolakert (veteményes, fűszernövény kert): Az udvaron kialakított és gyerekekkel közösen gondozott veteményes, konyhakerti ágyás vagy fűszerkert szintén olyan „zöld” elem, mely gyakorlati közelségbe hozza a természetet és az élelmiszerek témakörét. Konyhakert vonalát „kihasználva” sok mindenről szó eshet a pedagógiai programban: a növények fejlődésétől, az élelmiszerek megtermelésén és „utaztatásán”, illetve csomagolásán és bolti vásárlásán

keresztül a növényvédelem témaköréig számos olyan kérdés, melyeknek környezet- és természetvédelmi vetülete is van.

Piaclátogatás: A mai világban sajnos olyan gyerekek is akadnak, melyek nem/nem sűrűn járnak szüleikkel piacra; családjaik inkább a bevásárlóközpontokban szerzik be az élelmiszereket. Az óvodás csoportok piaclátogatása jó lehetőséget biztosít arra, hogy a kicsik megismerkedjenek a különféle szezonális termékekkel; lássák a csomagolásmentes vásárlás lehetőségeit (hulladék kérdésköre); halljanak a helyi termékek jelentőségéről, tájfajtakról; illetve a helyi termelők munkájáról és annak környezetvédelemhez köthető vonatkozásairól.

Szelektív hulladékgyűjtés: A szelektív hulladékgyűjtés minden olyan intézményben alapvető jelentőségű, ahol ez (a helyi szolgáltatói rendszerbe ágyazva) megoldható. A példamutatás és a gyakorlati „kivitelezés” lehetősége elsődleges fontosságú a környezeti nevelésben, ezért nem mindegy, hogy – például egy a hulladékproblémát körüljáró környezeti nevelési program kapcsán – az adott óvodában biztosított-e a szelektálás lehetősége. Mindez úgy, hogy a pedagógusok (párhuzamosan) a kérdéssel szoros összefüggésben álló (hulladék) megelőzés felelősségét is közvetítik a gyerekek felé.

Papírgyűjtés: Klasszikus – környezetvédelemhez – köthető tevékenység, melyet az óvodák (is) gyakran alkalmaznak. A papírgyűjtés nagyszerűen alkalmas a hozzá köthető tematikák (mint az újrapiapír használata, az erdők és fák haszna, stb.) gyerekek felé történő átadására.

További programlehetőségek:

Faültetés (Világfák kampány) - A Magyarországi Éghajlatvédelmi Szövetség „Világfák” kampányának célja, hogy az akcióhoz csatlakozó közösségek minden év tavaszán egy szimbolikus lépést tegyenek a jövőért, mégpedig azzal, hogy elültetik az év fájának egy csemetéjét. Ugyan a kis fák ültetése nem oldja meg az éghajlatváltozás problémáját, de ez a szimbolikus lépés kifejezi azt, hogy a helyi közösségek felismerik a problémát és fontosnak tartják, hogy valódi lépések szülessenek. Az akció egyre nagyobb népszerűségnek örvend az óvodák körében is, évről-évre több csatlakozik közülük az akcióhoz. A faültetés – akár egy tavaszi jeles naphoz kötődően – olyan könnyen kivitelezhető, gyakorlati tevékenység, melybe az óvodás korú gyerekek könnyen és egyszerűen bevonhatók; eredménye látványos; ráadásul a fa elültetésével és gondozásával számos természeti és környezetvédelmi kérdéskör (levegőtisztaság, biológiai sokszínűség, élőhelyek védelme, stb.) átadása könnyebbé válik.

Papírmerítés – Az újságpapír felhasználásával készített „merített papír” több szempontból is „sikeres” elem az óvodai környezeti nevelési palettán. Tudjuk, hogy az óvodás korú gyerekek környezet- és természetvédelemmel kapcsolatos tapasztalatszerzésének alapja a játék. A papírmerítéssel pontosan ezt a - játék iránti - igényüket elégítjük ki, méghozzá úgy, hogy az

alkotómunka során és annak kapcsán itt is számos környezetvédelemmel kapcsolatos kérdést lehet elmagyarázni számukra. A maszatolás, papírformázás során könnyen felfedhetjük előttük azokat az összefüggéseket, miszerint takarékossgal, szelektív gyűjtéssel, újrapapír termékek használatával mindannyian hozzájárulhatnak az erdők megmentéséhez, a környezet állapotának javításához.

Hulladék - A hulladék témaköre egyike a legsokoldalúbban feldolgozható környezeti témának. Gyakorlat-központúan oktatható és kiválóan alkalmas rendszerben való feldolgozásra: a folyamatok végiggondolására és alapvető összefüggések megértésére. Már az óvodáskorú korosztály képes annak befogadására, hogy mindennapi életvitelünkhöz javakra van szükségünk, melyeket meg kell termelnünk és vennünk; hogy majd' minden, amit megveszünk egyszer hulladékká lesz; illetve, hogy majd' minden, amit ma kidobunk, nemrég megvettük.

A hulladékos oktatás célja egyfelől

- megismertetni a gyerekekkel a hulladék keletkezés és növekmény valós okait, a másodnyersanyag értékét és a beavatkozási lehetőségeket;
- hogy a fogyasztás és a hulladék közötti összefüggések feltárásával tegyük érthetővé a megelőzés elsődlegességének, a kritikus fogyasztói magatartás kialakításának fontosságát.

A kérdéskör elemei és/vagy összefüggései nagyszerűen megközelíthetők különféle játékos tevékenységekkel.

Megoldásra váró problémák, kihívások az óvodai nevelésben:

Úgy véljük, az óvodai környezeti nevelés fejlesztésének érdekében több hiányosságra is megoldást kellene találni, hiszen a pedagógusok és az intézmények különféle alapproblémákkal küzdenek:

- Az oktatás nem helyettesíti a helyes környezeti politikát. Ne delegáljuk a felelősséget a gyerekekre; a mostani problémákat az arra illetékeseknek most kellene megoldani. Nehéz úgy a problémát (és annak megoldását) a gyerekek felé hihetően közvetíteni, mikor azt látjuk, hogy maga az állam sem teszi meg a tőle elvárható intézkedéseket (példamutatás felelőssége).
- A fenntartók sok esetben még napjainkban sem tekintik kellő mértékben támogatandó nevelési területnek a környezeti nevelést, az intézmények kezdeményezőkézségét pedig lerontják a központosítási törekvések.
- Sajnálatos módon az óvodák anyagi helyzete erősen rányomja bélyegét az intézmény környezeti nevelési tevékenységére is. Magyarországon (továbbra is) nehéz

megteremteni a rendszeres és igényes környezeti nevelési programok anyagi hátterét. Az intézményi fenntartóként működő önkormányzatok többsége kevés – vagy épp elenyésző – esetben nyújt anyagi hozzájárulást az óvodai környezeti nevelés színvonalas és folyamatos megvalósításához, fejlesztéséhez. A szorultabb helyzetben lévő települések, városok esetében (ami az ország jelentős hányadát jelenti) az óvodai költségvetés nyilvánvalóan kizárólag az alapfeladatok ellátására koncentrál; ebbe pedig nem feltétlenül fér bele a környezeti nevelés színvonalas fejlesztése.

- A környezeti nevelési foglalkozásokhoz szükséges minőségi eszközök, segédanyagok pénzügyi feltételeinek megteremtése a mai napig zömmel pályázati forrásokból illetve fenntartói segítséggel történik meg. Az első megoldás a saját források szűkösségére utal, a második pedig esetleges (hisz nagyban függ a fenntartó anyagi helyzetétől, szemléletétől).
- Az óvodapedagógusnak csak kis hányada részesült eddig olyan alapképzésben, mely felkészültté teszi a megfelelő színvonalú, hatékony és élményközpontú környezeti nevelői munkára. Ugyanakkor neki is állandóan tanulnia, fejlődnie kellene – amihez hiányoznak a kellő impulzusok.
- Még mindig sok esetben személyfüggő, hogy az intézményekben mennyire fontos, hangsúlyos és megújuló a környezeti nevelési tevékenység. Leginkább akkor működik jól és éri el célját, ha az intézményben a környezet- és természetvédelmi kérdések iránt elkötelezett, eltökélt pedagógus(ok) és/vagy vezető(ség) van.
- A pedagógusok sokszor nehezebben váltanak a jól bevált, „klasszikus” témákról (természet, növények, állatok) újakra (pl. energiatudatosság, tudatos vásárlás, környezetkímélő közlekedés, stb.). De az új témák felvállalásánál is fontos lenne a közvetlen érintettség biztosítása. Súlyos, ámde globális környezeti problémák feldolgozása helyett így hatékonyabb sokszor a helyi értékekre és problémákra koncentrálni (ahol a gyermek maga is érzi, hogy annak megoldásáért maga is tehet valamit).
- Főként az adott intézmény vezetőségen múlik, hogy ez megváltozzon: sikerül-e érintetté tenni a gyermeket az adott problémában és elhittetni vele, hogy megoldásáért neki is van tennivalója.
- Óvodai környezeti nevelés megvalósítása során ritkán van helyszíni foglalkozás; illetve az intézményi kert és udvar kialakítása, felszerelése sem szolgálja megfelelő módon a helyi környezeti nevelést.
- Számos óvoda életmódja a környezeti nevelés szempontjából nem feltétlenül modell értékű a gyerekek számára (víztakarékosság, energiatakarékosság, szelektív gyűjtés, komposztálás, stb.). Ebben a kérdésben nagyon fontos, hogy az intézmény és maguk a nevelők jó példával járjanak elől az óvodában.

2.2. Általános iskolai környezeti nevelés

Magyarországot a nyolcvanas évek végén, kilencvenes évek elején érte el az ún. „zöld hullám”, melynek köszönhetően a rendszerváltás után gombamód szaporodtak a környezet- és természetvédelemmel foglalkozó mozgalmak, szervezetek. A pedagógusok közül is nagyon sokan sürgették a környezettudatosság oktatási rendszerbe adaptálását, mely helyet kapott a Nemzeti Alaptantervben is. A környezeti nevelés jól ismert fogalomként vált, és szerepet kap az óvodák, iskolák, egyetemek képzési rendszerében. Mindezek ellenére rendszeresen aktualizálni, monitorozni kell, hogy hatékony-e az oktatási tevékenység, lépést tart-e a tudomány aktuális állásával, megvalósítja-e célját, a holisztikus szemléletű környezettudatos magatartásra nevelést.

A globális környezeti problémák megoldását egyéni, majd a legkisebb szerveződési szinten, a családban kell elkezdni. A család szerepe elsődleges fontosságú, hiszen az otthonról hozott tapasztalatokat mindenki egész életén át cipeli. A szülőknek is vállalni kell az egész életen át tartó tanulás gondolatát, mert felgyorsult világunkban csak így tudnak gyermekeiknek aktuális tudást átadni, valamint fontos szempontnak tartjuk azt is, hogy ez lehetőséget nyújt az aktuális helyzetekhez való gyorsabb alkalmazkodáshoz. Napjainkban a társadalmi, technikai lehetőségek végtelen tárháza áll rendelkezésére bárkinek az információszerzésre, ugyanakkor azt is tapasztaljuk, hogy a túl sok információ között nehéz eligazodni, nehéz megtalálni a helyeset és a jót. Azonban *az egyének értékrendje, ismereti háttere nagyon különböző, ezért egy másik szerveződési szinten az iskolákban is kell intézményesített keretek között tovább építeni a fenntarthatóság szemléletének alapjait*. Ha a tantervek alapjául a fenntarthatóság gondolatát vesszük, akkor annak minden tantárgyat szorosan össze kell kapcsolnia, át kell szőnie. Ugyanannak a problémának különböző szempontú megközelítése, és ehhez a pedagógusok megfelelő képzettsége elengedhetetlen, tehát a lifelong learning, azaz az egész életen át tartó tanulási tevékenységnek az oktatási rendszer és a társadalom minden szintjén meg kell jelennie. Szükséges, hogy a pedagógusok naprakész, objektív tudással rendelkezzenek. Objektívnek kell lennie például a „nem szeretem állatok” vagy akár a média lobbik tekintetében is. A tudományágak összefüggéseit fel kell tárni közösen a gyerekekkel, és segíteni kell őket egy alapvető rendszerszemlélet kialakításában. Már egészen kisiskolás korban el kell kezdeni a felvilágosult állampolgári nevelést, melynek során kiegészítjük az alaptantervet olyan tudományágakkal, mint pszichológia, szociológia, orvostudomány, közgazdaságtan (természetesen egy kisgyermek számára érthető, alapformában). Ehhez a megfelelő szakemberek összehangolt munkájára is szükség van.

Ma már a gyerekek is fogyasztók, hihetetlenül sok nagyvállalat marketing tevékenysége a gyerekeket célozza meg, és mivel ők még ösztönlények, számukra minden egyes ilyen fogás egy jól irányzott „csapda”. A megfelelő irányú oktatással felkészíthetjük őket ezek „kivédésére”.

A környezeti nevelési tevékenység során a gyermekek nem pusztán passzív figyelők, hanem aktív, gondolkodó résztvevők kell, hogy legyenek. Olyan tárgyi ismeretet, globális szemléletet, motivációt kell magukba szívniuk, amelynek segítségével mind egyéni és mind közösségi szinten képesek a jelenlegi és jövőbeli környezeti összefüggések, problémák észlelésére, feldolgozására és megoldására is. Az Információs és Kommunikációs Technológiák (IKT) alkalmazása ma az oktatásban nemcsak lehetőség, hanem elvárás, ugyanakkor a kirándulásoknak, terepgyakorlatoknak meghatározó szerepük van abban, hogy testközelből ismerkedjenek meg az ökoszisztéma elemekkel, és sátras táborok során egy kis időre újra megérezhessék azt a harmóniát, amely eredendően ember és természet között kialakulni képes. Azonban erre csak esetlegesen tudnak időt szakítani az oktatók (környezetünkben szinte nincs is ilyesmire példa). A diákok a természettudományos kompetenciákat gyakorlati úton tudják a legjobban akkumulálni. El kell ültetni fejükben a fenntartható fejlődés szellemiségét és annak gyakorlati alapjait, amiben nagy segítség, hogy a gyerekek érdeklődők, mindent szeretnének tudni a körülöttük lévő világról, tudásszomjuk csillapíthatatlan, csupán lehetőséget kell nekik adni arra, hogy ezt a legmegfelelőbb úton kielégíthessék. Nagyon jó példát mutat erre az Iskolakertekért Alapítvány, melynek céljaiból a következő gondolatot emelném ki: „Ösztönözní a gyermekek iskolakerti tevékenység-központú tanítását oly módon, hogy munkájuk által megélhessék a jövőjükért érzett felelősséget; megtapasztalják természeti környezetünket, mint életünk alapját; az együttműködés szükségességét és hatékonyságát, érezzék a generációkon átívelő tudás fontosságát; a munka becsületét.” Ezek mellett a tevékenységük közösségformáló, erősíti a gyerekek hovatartozás érzését és a tanár-diák kapcsolatot, ahol a tudás átadása és fogadása eleven személyes kapcsolatot indukál.

Egyfajta környezetérzékenységet kell a gyerekekben kialakítani, érzékelhetővé tenni számukra az aktuális környezeti problémákat, mert a folyamatok lassúsága, a megszokás – hozzászokás, vagy az elszigetelődés pillanatnyilag elfedheti – elfeledtetheti azokat. Megalapozott tudás nélkül, sokszor a diákok nem is igen tudnak ezekről a problémákról, főként a hátrányos helyzetű családoknál jelentős az ismerethiány, de ugyanúgy megtalálható a dolgozó rétegnél, mint az értelmiségnél is (habár az értelmiség szélesebb látóköre miatt e csoport gyermekeinél a legmagasabb a tájékozottság). A pedagógusok dolga, hogy érzékelhetővé, felfoghatóvá, sőt kézzelfoghatóvá tegyék ezeket a problémákat, az adott technológiai szintű megoldás lehetőségeket jól érhető formában feltárják, és a szemléletformálás útján motiválttá tegyék őket. Így olyan fiatalok kerülnek ki az iskolapadból, akik a természeti folyamatokat alapjaiban megértik, meg tudják magyarázni, jóslatokat tudnak felállítani, és felelősséget tudnak vállalni a fenntarthatóságért. Fontos, hogy törekedjenek a jobbításra, merjenek cselekedni, merjék jogaikat gyakorolni, és ismereteiket másokkal is osszák meg.

Valójában erre vannak is példák, mégpedig gyakorlatilag az ország összes iskolájában. Rendszeresen találkozunk a szelektív hulladékgyűjtés, komposztálás gyakorlatával. A

gyerekek az előadásokon szinte előre mondják a válaszokat, ugyanakkor be kell látnunk, hogy ez kevés. A jó irány elindult, és működik egy picike szegmensben, ugyanakkor szinte teljesen csődöt mond a magasabb szintű összefüggésekben, a természet és környezetünk – ezen belül pedig az önmagunk – védelmében.

Gazdasági szempontból is jelentős eredményeket lehet elérni a megfelelő irányú fejlesztéssel, hiszen csak egy „apró” problémára rávilágítva is megoldásokat hordoz magában.

A vidék életképessége is jelentősen függ az oktatástól. Napról-napra látjuk, hogy a gyerekek jelentős része nem képes megfelelő végzettséget szerezni vagy nem tud belőle megélni. Ugyanakkor a megfelelő oktatás (főként kis településeken) segíthetne megmenteni a vidéket, hiszen jelenleg nem látják a szülőktől azt a példát, hogy a földből, kertből, saját ötletek kiaknázásából meg lehetne élni. Ha sikerülne az oktatásban ezt a szemléletet, tudást átadni, akkor ez hamarosan természetes lenne ismét, és a vidéki gyerekek egy része biztosan nem a nagyvárosokban, és külföldön keresné boldogulását minimálbér környéki keresettel, hanem saját maga termelné meg a megélhetéshez szükséges termékeket (akár piacra is), és egyből nem lenne olyan sürgős a falvakból való elköltözés, a kistelepülések ismét virágzásnak indulhatnának.

Az oktatásban érzékelhető problémák összefoglalása:

- Tanárok nem megfelelő képzettsége, ahol hiányt érzünk abban, hogy szakosodás függő a környezeti problémákra való rálátás.
- A tanárok folyamatos továbbképzésének anyagi támogatása nem megfelelő.
- Alapvető probléma a tanárok túlterheltsége. Több iskolával egyeztetve a tanárok egyhangúlag állították, hogy túl vannak terhelve a sok adminisztrációs munka miatt.
- Ugyanezen források jelezték, hogy nemcsak a tanárok, hanem a diákok is túl vannak terhelve.
- A harmadik jelentős probléma a tananyag mennyisége. Sajnos az a tapasztalat, hogy annyira feszített a tempó, hogy nem fér bele akárcsak 1-2 órás tanulmányi kirándulás sem (pedig ez sokat jelent a gyerekek környezetérzékenységének fejlesztésében). Ugyanakkor *rengeteg lexikális tudást várnak el a gyerekektől, aminek a nagy részét a későbbiekben sosem fogják használni*, viszont olyan információk nem jutnak el hozzájuk, amelyeket felnőtként jól tudnának hasznosítani, és végzettségtől függetlenül szükséges lenne minden állampolgárnak.
- A tanterv alapjai nem megfelelőek a környezettudatosság erősítése szempontjából. A tantervet sokkal jobban át kellene hatnia a fenntarthatósági elveknek. Ezáltal a gyerekek „belenőnének” a természetes környezet ismeretébe, és alapvető lenne nekik a környezet és természet védelme. Ehhez tantárgyakon átívelő komplex

problémákat feldolgozó programokra volna szükség.

- Módszertani kultúra fejlesztése szükséges, amelyhez az út a holisztikus, interdiszciplináris megközelítés, a kompetenciafejlesztéssel és az aktív, önszabályzó, szociális tanulás kialakításán keresztül vezet.

Célirányos iskolai lehetőségek:

- Természetes anyaggal való tanórai munkák.
- Étel és energiapazarlás minimalizálása az iskolákon belül.
- Hulladéktermelés megdöbentő mértékeinek megismertetése (kirándulás a legközelebbi folyékony és szilárd hulladékfeldolgozókhöz, lerakókhöz).
- Élettartam növelés a tárgyaknál.
- Növény- és állatgondozás testközelbe hozása (állatkerti/vadasparki foglalkozások, iskolakertek).
- Pénzt nem igénylő, ötletes, szabadtéri tanórák, foglalkozások (könnyebben rögzülő tudás, plusz a több szabad levegőn töltött idő – nagyobb vitalitás – nagyobb szellemi teljesítőképesség).
- A célt tévesztő iskolai gyakorlatok feltárása, elhagyása (pl. a műanyagkupak gyűjtési akciók a szemétermelésre ösztönzőleg hatnak).
- Külső partnerségek (pl. intézményekkel, civil szervezetekkel, helyi vállalkozásokkal).

A Giligán Egyesület helyi pedagógusokat is megkérdezett arról, mi a véleményük az aktuális környezeti nevelési problémákról, vannak-e ilyenek, és ha vannak, akkor melyek azok. Azt a visszajelzést kapták, hogy a pedagógusok rendkívül le vannak terhelve. Nagy részük elkötelezett a környezeti nevelési témákban, ha csak tehetik, megpróbálnak akár a tananyagba is minél több és szélesebb körű ismeretanyagot, foglalkozást beépíteni, és nem csak a környezetismeret és természetismeret órákba.

Ehhez nagyon sok segédanyag is a rendelkezésükre áll (pl. Energiakaland, Médiatudor, OFI berkein belül kifejlesztett modulok stb.), és nagyon jó képzések is vannak a témában. Azonban idő-, energia-, és sokszor forráshiánnyal küzdenek. Különösen a kis iskolák, ahol egy pedagógusra több terület is hárul. A pályázatok ellenére is, mivel nem minden iskola tud vagy akar pályázni, és a pályázók közül is vannak olyanok, akik még soha nem nyertek pl. erdei iskola programra sem. Ezekre a célokra nem pályázni kellene, hanem alapvető kéne, hogy legyen minden iskola részéről (vagyis az állam részéről), hogy tanórai keretek között, rendszeresen látogassanak el ilyen foglalkozásokra, vagy, ha ez nem adott egy-egy településen, akkor a környező mezőn, erdőn tartsanak meg órákat.

Ezen problémák megoldása sürgető, mert nem várhatjuk a társadalmi magatartás fent említett javulását, ha a felnövekvő generációt művelő pedagógusok nem kapják meg a megfelelő háttértámogatást, és túlterheltséggel küzdenek.

Civil szféra szerepe a környezeti nevelésben:

A nemzeti köznevelésről szóló törvény szerinti tanórai foglalkozások megszervezhetőek a hagyományos, tantermi szervezési formáktól eltérő módon, így különösen projektoktatás, erdei iskola, múzeumi foglalkozás, könyvtári foglalkozás, művészeti előadáshoz vagy kiállításhoz kapcsolódó foglalkozás formájában is, amennyiben biztosított az előírt tananyag átadása, a követelmények teljesítése, a tanítási órák ingyenessége, a tanulói terhelés korlátozására vonatkozó rendelkezések megtartása.”¹²

A civil szervezetek tudásának, kapacitásának hasznosítása nagyon fontos a non formális és iskolarendszerű képzések összekapcsolásában. Azon településeken, ahol vannak környezet- és természetvédelemmel foglalkozó civil szervezetek, ott nagyban segítik az iskolákat tanórán kívüli foglalkozásokkal, sok terhet levesznek a pedagógusok válláról. Egyes szolgáltatási területen a civil szervezetek sokkal hatékonyabb foglalkozási lehetőségeket tudnak nyújtani a gyerekeknek. A civil jelenlét foltozza az állami szolgáltatások hiányosságait, és megmutatja a társadalom önszervező erejét, ezek mellett rávilágítanak a helyi sajátosságokra, ezzel is erősítve a gyerekek honismeretét, lakóhelyhez, régióhoz való kötődését. A nyitott tanulási környezet egy modern oktatási rendszernek szerves része kell, hogy legyen.

Ugyanakkor a civilek is folyamatos finanszírozási és kapacitásbeli problémákkal küzdenek, amit szintén orvosolni tudna egy ilyen irányú állami szerepkör átvállalása.

Örök kérdés: tantárgyba integráltan, vagy külön tantárgyként valósítsuk meg a környezeti nevelést? Negatív tapasztalat, hogy éveken keresztül jelentős mennyiségű hallgató végezte el a középiskolai környezettan tanár szakot, amellyel utána nagyon kevés helyen (pl. szakközépiskolában) tudtak csak elhelyezkedni. Az ő kapacitásaikat be lehetne vonni az iskolai környezeti nevelésbe - ez az átfogó, komplex tudás így elvész. Ennek megvalósítási formája lehet például, hogy szabadidő szervezőként alkalmazzák, és így ő ápolná az iskola külső kapcsolatait, többek között olyan környezetvédelmi civil szervezetekkel, akiknél az intézmény külső, környezeti neveléssel, vagy tágabb értelemben a (társadalmi, gazdasági, környezeti) fenntarthatóságra neveléssel kapcsolatos programjai megvalósulnának.

Erdei iskola

Ha már külső helyszínekről beszélünk, nagyon erős szemléletformáló erővel bír az *erdei iskola*. Semmi nincs akkora hatással a gyerekekre, mint amit a saját bőrükön, hiteles környezetben tapasztalnak meg. Egy ilyen program nem csak egyszerű tábor, hanem az ott megszerzett élményeket még évekkel később is felelegetik. A legjobb rutin a 3-6. évfolyamos gyerekeket tavasszal/nyáron elküldeni osztályszinten erdei iskolába, hiszen

¹² http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100190.TV; 27. § (1) bekezdés

ilyenkor egyrészt már érettek rá, másrészt igen fogékonyak, harmadrészt az ott elsajátított tudás illeszkedik a környezetismeret és természetismert tantárgy tananyagához, kiegészítve, egyben elmélyítve azt. Persze nem mindegyik szülő engedheti meg magának, hogy finanszírozza ezt a lehetőséget, erre jó gyakorlat egyrészt, hogy a hátrányos helyzetű, szűk anyagi forrásokkal rendelkező szülők gyermekeit támogatja az iskola alapítványa, de jó lehetőség például a KOKOSZ (Környezet - és Természetvédelmi Oktatóközpontok Országos Szövetsége) erdei iskola támogatási projektje, melyre pályázhatnak az intézmények. Azonban a Svájci - Magyar Együttműködési Program SH/4/10 azonosító számú „Égigérő tanterem” című projekt keretében az „Erdei iskola programban való részvétel támogatásának igénylésére” több felhívás nem jelenik meg, mert a projekt futamideje lejár. Még ily módon is csak az általános iskolák szűk köre támogatható. Igazán jó gyakorlatért külföldre kell mennünk: a zürichi önkormányzat például rendszeres anyagi támogatásban részesíti a helyi civil szervezeteket kifejezetten erdei iskoláztatás céljára, így a városban minden gyereknek lehetősége van térítésmentesen vagy jelentős kedvezménnyel erdei iskolába eljutni.

Ökoiskola

Az ökoiskola/zöld óvoda cím egy központi, külső elismerése a környezeti nevelést magas fokon űző óvodáknak, iskoláknak. Viszont a cím odaítélésével járó presztíznövekedésen túl a cím elnyerése nem teremt új lehetőségeket az intézmény számára (pl. forrásteremtés terén). A Magyarországon működő ily módon címet elnyert zöld intézmények hálózatba szervezését elő lehetne segíteni régióként legalább egy központ (akár bázisintézmény, környezeti nevelési központ) kijelölésével. A Humusz Szövetség tagszervezetei segítségével a Regionális Forrásközpont szerepét látja el immáron lassan 2 éve a svájci SH/4/5 Zöld óvoda, Ökoiskola Hálózatok kiszélesítése projekt keretein belül. A központ létjogosultságát meg tudjuk erősíteni. Ezen időszak alatt rengeteg visszajelzést kaptunk a hálózat működésére és a címpályázatra vonatkozólag az érintett személyektől, az óvópedagógusoktól és a pedagógusoktól. Ezek a tapasztalatok ihlették az alábbi ajánlásokat.

Ökosuli ajánlások

A Humusz környezeti nevelési munkacsoportja ajánlást fogalmaz meg a szakpolitikai döntéshozóknak arról, hogy a hogyan lehet a közoktatási környezeti nevelést hatékonyabbá tenni civil szervezetek együttműködésével. Ennek keretében szeretnénk kitérni arra, hogy milyen tapasztalataink vannak az Ökoiskola és a Zöld Óvoda hálózattal kapcsolatban - egyrészt megemlítve azt, ami jól működik, másrészt kitérve a nem jól működő részterületekre.

Ökoiskola/Zöld Óvoda hálózatra egyaránt vonatkozó ajánlásaink:

- Az ökoiskolák esetében több régióban, megyében egyáltalán nincs bázisintézmény. Ezek hiánya nehezíti a hálózat bővítését, hiszen a címpályázatra nyitott intézmények

képviselői nem látnak helyben a legmagasabb minősítési kritériumoknak megfelelő jó gyakorlatot. Javasoljuk, hogy megyénként legalább egy bázisintézményt jelöljenek ki.

- Az ökoiskolák címpályázata határidejének időzítése nem hatékony. A szeptemberi határidő a legtöbb iskola számára vállalhatatlan, ezért javasoljuk, hogy december környékén még egy időpontot iktassanak be a bírálatok felosztásában.
- Az óvodáknál is gondot jelent a szeptember 5-i beadási határidő, sok helyen augusztusban van leállás, így az augusztus vége a nevelési év előkészítéséről, a szeptember eleje a beszoktatásról szól. A szeptember 30-i (/október 05-i) határidő segítséget jelentene.
- Most készülnek az intézményi önértékelések, indulnak majd az intézményi minősítések. Legyen érték ezeknél, ha címmel rendelkezik az óvoda, iskola.
- A nyilvánosság biztosítása (honlap működtetése) mind a kisiskoláknál, mind az óvodáknál gondot jelent. Valamilyen forrást kéne erre biztosítani a címmel rendelkezőknek.
- Javasoljuk olyan, csak ökoiskolák / zöld óvodák számára elérhető pályázatok kiírását, mellyel érdekeltté tehető az intézmény a címpályázatra.
- A pedagógiai portfólió értékelésben jelentsen előnyt, plusz százalékot a környezeti nevelési tevékenység.

Hosszú távú cél mindenképpen az kéne, hogy legyen, hogy Magyarországon minden iskola „ökoiskolai mentalitással működjön”, melynél az iskola minden szegmensét (élőt és élettelen egyaránt) áthat a zöld látásmód, és a pedagógusok, az iskolai dolgozók, mint a helyes értékrend közvetítői a rejtett tanterv révén ezt mindennapi magatartásukkal tükrözzék a jövő útja, a gyermekek felé. Annál is inkább, mert a közkeletű szóval „digitális bennszülöttként” jellemzett mostani tizenéves feltörekvő nemzedéknél különösen fontos, hogy megismerje és megszeresse a közvetlen és közvetett természeti, környezeti értékeket, ezáltal a környezete iránt óvó magatartású, a média megnyilvánulásait kritikusan szemlélő, a globális változásokat értő módon elemző generációt neveljünk ki.

Pár pontos összegzés a kulcsfontosságú gondolatokról az általános iskola és civil szervezetek együttműködése kapcsán:

- A környezeti oktatás kulturális szintre hozása, akulturálisan újra felépíteni az ember és természet szoros szövetségét.
- Honismeret, a lakóhely, régió/megye megismerése, a hovatartozás, a hazaszeretet, a gyökerek erősítése (a gyerekek felsőfokú tanulmányaik végeztével visszatérhessenek régiójukba, hogy ott kamatoztassák tudásukat – ezt önkormányzati szintű ösztöndíjakkal is elő kell segíteni).
- Passzív résztvevők helyett aktív állampolgárok nevelése.
- Interakciót, kommunikációt, döntéshozatalt segítő gyakorlatok, játékok.

- Nem csupán a tárgyi ismeretek átadása, hanem a jellem fejlesztése, a gondolkodásra, szabad véleményformálásra, másokért való felelősségvállalásra tanítás.
- Sokoldalú látásmód elsajátítása.
- Gyakorlati oktatás előtérbe helyezése.
- Nyitott iskolák (iskolák – iskolák, szülők – iskola, iskola – civil szervezetek, iskola – egyéb helyi intézmények, iskola – helyi vállalkozások és munkaadók közötti nyitott kapcsolatrendszer, stratégiai partnerség).
- A kifejezetten környezetvédelmi tevékenységet végző civil szervezeteknek van kapacitása arra, hogy oktatóanyagokat, segédanyagokat, környezeti nevelési módszertant, játékokat fejlesszenek.
- Mivel hivatásuknak tartják a környezetvédelem fontosságának plántálását az emberekbe, ezért hitelesen tudják közvetíteni az ennek megfelelő értékrendet, cselekvési mintákat, hozzáállást.
- Általában legalább egy személy környezeti nevelő dolgozik a szervezetnél, aki nemcsak a gyermekek, hanem a felnőttek szemléletformálásával is foglalkozik, és mivel itt a pedagógus szemléletformálása elengedhetetlen a hitelessége és multiplikáló hatása miatt, ez nagy előny, másrészt széleskörű rálátása van a témára.
- A tanórai keretek közé anyag-, eszköz- vagy időhiány miatt nem beszorítható foglalkozások, a különböző tananyagtartalmak feldolgozása meg tud valósulni akár iskolai helyszínen, akár a szervezet környezeti nevelési központjában;
- az itt elsajátított eszköztárat, jó gyakorlatokat a pedagógus „hazaviheti” és saját intézményében is alkalmazhatja.
- A pedagógusok környezeti nevelési, természetvédelmi témájú továbbképzéseken vehetnek részt a civil szervezeteknél, ezzel az ide vonatkozó ismeretanyagát komplexen bővítheti, pedagógiai eszköztára szélesedik.
- A továbbképzéseken, illetve a meghirdetett programokon való részvétel elősegíti a hasonló érdeklődésű és elkötelezett pedagógusok találkozását, a hálózatépítést.

2.3. Középiskolai környezeti nevelés

A középiskolákkal kapcsolatos környezeti nevelési ajánlások összegyűjtését a Csemete Egyesület vállalta fel. Az összeállítás elkészítéséhez egy felmérést is végeztek, amelyben 16 intézmény pedagógusai vettek részt, név nélkül kitölthető kérdőívek és személyes interjúk formájában. Jellemzően az intézményükben a környezeti neveléssel foglalkozó, azt koordináló tanárok adtak választ. A tapasztalatok átadását, véleményközlést, terveik ismertetését senki sem utasította vissza, de többször visszatérő fordulat volt, hogy a személyes vélemény diszkrét kezelését kérték, elsősorban a fenntartó, az intézményvezető felé. Beszédes jel lehet ez is, a vélemény, szakmai meglátás vállalásának nehézsége, hogy

tartaniuk kell az intézményi irányítás retorzióitól. A szabad kritika és a jobbító szándékú javaslatok esetenkénti elfojtása nyilván nem használ a témában rejlő, lehetséges programok, nevelési célok megvalósításának, sem pedig a kollegialitás, szakmai együttműködés és fejlődés abszolválásának.

A válaszadó pedagógusok számára feltett bevezető kérdések közt szerepelt az oktatási intézmény státuszára való rákérdezés, amely megint csak önmagán túlmutató jelentőségű válaszokat eredményezett. Az intézmény típusa a legtöbb esetben nem volt meghatározható szakképző iskola, gimnázium, szakközépiskola vagy szakiskola kategóriákkal – pontosabban többségük egyaránt viselte ezt is, azt is. Ennek oka az utóbbi időszak felfokozott intézmény-átalakítási kényszere, az összevonások, iskolabezárások, szakirányok megszüntetése ehhez éppúgy hozzájárultak, mint a képzési paletta kinyitása, mint képzési szinteket, mind szakirányokat érintve. Kevés tehát már az olyan intézmény, amely csak egyféleképpen definiálhatja magát; mint ahogy kevés az olyan is, amelyet valamilyen módon nem érintett meg az átalakulás szele. A legtöbb esetben fenntartói akaratra olyan gazdasági összevonások és „intézményszörnyek” jönnek létre, amelyek a legkülönbébb típusú képzéseket olvasztják egybe, egy intézményvezetés alá, s néha még a földrajzi távolság sem akadály a szempontból. Mindez nem könnyíti meg sem a tervezést, sem a szervezést-végrehajtást a környezeti nevelési programok kapcsán. A bizonytalan, folyton változó szervezeti háttér és a fenntartói változások a környezeti nevelési tevékenységek külső tényezői közt is előkelő helyet foglaltak el.

De mihez kezdhet a pedagógus, ha mégis ilyen témájú programok, nevelési célok megvalósításához fogna? A lehetséges tevékenységek és munkaformák tárháza végtelen. A választott formák közül első helyen áll a *szakkör* és a *szakmai tanulmányút/kirándulás*, megosztva a dobogó legfelső fokát. Második helyen jelölt legtöbb esetben a *szaktábor*, míg harmadikként a *témanap* és a *témahét* szerepel a válaszok között. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezek volnának a leghatékonyabb, vagy legeredményesebb módszerek – sokkal inkább a legkönnyebben a pedagógiai programba integrálhatók, legkönnyebben megvalósíthatók. A rendhagyó órák tartását ennél kevesebben választották; talán éppen azért, mert a tanórai keretek már így is épp eléggé kötöttek tartalmilag, s a növekvő ismeretanyag mennyiségre sem elegendőek. Viszonylagos rendszerességgel előfordultak a versenyeken való részvétel és saját versenyek, vetélkedők szervezése is – itt kiemelendő, hogy a célcsoport általában nem a diákság egésze, csupán a témával tagozaton, szakképzésben vagy egyénileg kiemelten foglalkozó fiatalok köre. *Alig akadt példa erdei iskolák tartására*, a személyes konzultációkból kiderült, hogy e formát a finanszírozhatatlanság miatt nem alkalmazzák – törvény alapján a szülőktől nem szedhető be fedezetként osztálypénz kötelező elemekre, illetve fordítva is igaz, nem tehető kötelezővé

külön fedezetet igénylő képzési rész a közoktatásban. A másik ok a diákok életkorában keresendő, a serdülőkorban lévő, vagy azon már túl is esett középiskolai korosztályt a korcsoport előrehaladtával *nem szívesen viszik több napos külső programokra.*

A környezeti nevelési programokat meghatározó belső hátráltató tényezők közül első helyen állt a *tanárok leterheltsége, második helyen a diákok leterheltsége,* harmadik helyen pedig az életkori sajátosságok. A pedagógusok leterheltségét sokan a rövid határidőkkel, a túlbürokratizált pedagógiai munkával jellemezték, de érvként csatlakozott ehhez a pedagógusi pálya anyagi és szakmai elismerésének hiánya is. A túlterheltség persze relatív fogalom, amint az a személyes elbeszélésekből is kitűnt, hiszen tanáronként más és más formában jelentkezik, valamint az egyik kolléga elviselhetetlen teherként éli meg azt, ami egy másiknak teljesen természetes. Jellemző a környezeti neveléssel jelenleg is foglalkozó pedagógusokra a többletmunkák vállalása. A legfontosabb lehetőség ennek enyhítésére az, ha az ezzel kapcsolatos túlmunka elszámolhatóvá válik – erre vonatkozóan javaslatok is érkeztek, a helyettesítések megoldására, a szakmai programok, táborok elszámolhatóságára. Sajnos ezt nem minden iskolatípusban tudják megoldani, illetve a fenntartó hozzáállása a döntő a kérdésben. Egy egységes, országos szintű, ilyen irányú szabályozás, amely felszabadítaná a pedagógusokat az anyagi kötöttségektől, kétségkívül sokat mozdítana előre a környezeti nevelés ügyén.

A problémakörök közül a második helyre tett *leterheltség* a középiskolás korú diákoknál összefügg a harmadik, életkori sajátosságokként megjelölt problémakörrel. Hatalmas erőfeszítéseket, és rengeteg időt igényel a *felkészülés a továbbtanulásra,* amely a korcsoportban azért első helyen áll a fókuszban, még az olyan képzések esetében is, ahol szakmunkásként vagy technikusként, azaz kész szakmai végzettséggel fejezik be a középszintű képzést hazánkban. Az egyes *intézmények továbbtanulási rátája* meghatározza az adott oktatási folyamat eredményességét, s így *értékmérőként* nem csupán a diákok, de az iskola presztízse, a fenntartó és a szülők számára is kiemelt fontosságú. Ily módon a tanulmányok eredményessége válik elsődlegessé, és a munkaerőpiacon való alacsony érvényesülési lehetőség további kényszerítő erő egyrészt az oktatási rendszerben való benntartásra, másrészt az erők és energiák felhasználásának rangsorolására. Az emelt óraszámú és választható tárgyak, a különórák, nyelvtanfolyamok, érettségi felkészülés mellett a szakmai plusz hozzáadása nem egyszerű feladat, márpedig e nélkül a környezeti nevelés szélesebb értelemben vett ismeretszerző- és alkalmazó lényege nehezen megalapozható.

A korosztályos nehézségek mindezek mellett megnyilvánulnak a tanulók egyéni hozzáállásában is. Az összes korcsoport közül például a középiskolás korosztályban mérték a legerősebb kortárs csoporthatást, azaz a legnagyobb mértékben saját korosztályuktól érkező impulzusok határozzák meg *a világról alkotott képüket, saját köreiből választanak viselkedésmintát, értékrendet*. A szülői, tanári hatások nem ritkán kontraproduktívak, tudatos eltávolodás alakul ki. Ugyanakkor több pozitív beszámolót is olvashattunk ennek felhasználhatóságáról is – amikor a *diákok kortárs segítői csoport útján kerültek bevonásra különféle tevékenységekbe*, illetve a célmegjelölés után önálló tevékenység keretében kerestek megoldásokat a problémákra, és a gyakorlati kivitelezést is egyedül oldották meg. Az ilyen megközelítésre kiváló módszer a projektmódszerek alkalmazása.

A korosztály alapproblémái ugyanakkor szoros összefüggésben állnak a környezeti nevelés célterületével, és az abban megfogalmazott irányelvekkel, hiszen ez az az időszak, amikor az egyes emberek szocializációjában a legmeghatározóbb attitűdök rögzülnek. A biológiai érés folyamata ugyan korábbra tolódott, de a személyiség kialakulása és a társadalmi szerepkör rögzülése e szakaszban körvonalazódik leghatározottabban. A párválasztás, családalapítás, egzisztencia megalapozásának időszaka ez, következésképpen az itt meginduló folyamatok gyakran egész életre meghatározóak lesznek. Ha mégoly alaposan leraktuk is az alapokat óvópedagógusként vagy az általános iskolában, a kamaszkori változások és a mindig jelenlévő útkereső, a konformitásokat elutasító szellem az esetleg már elért jó irányt könnyen eltérítheti. Ezért is különösen fontos, hogy ebben a korcsoportban nagy hangsúlyt fektessünk a környezeti nevelési módszerek megfelelő megválasztására, a motiválásra és a példaadásra.

Hatékony módszerek bizonyul a lehetséges választások hangsúlyozása: mindig alternatívákban, lehetőségként és többféle szempont alapján megfogalmazni a környezettudatos magatartás és életvitel kialakításának lehetséges irányait, technikáit. A szabad választás, ugyanúgy, mint az önálló ismeretszerzés, sokkal mélyebb eredményeket szülhet, mint a katedráról örökérvényű igazságok kinyilvánítása. Kísérletek, tapasztalatok, lehetséges jó és rossz módszerek összevetése mind-mind előbbre viszik a környezeti nevelőt a nevelési cél felé.

E folyamatban a leghasznosabb támasznak a megkérdozettek a jó szakmai kollektívát jelölték meg. Az összehangolt, megosztott feladatkörökkel járó munka eredményesebbnek bizonyult az egyéni próbálkozásoknál, s a kollégák együttműködése nélkül a környezeti nevelő nagyon egyedül van. Mint ahogy a fenntarthatóságra nevelésnek horizontális elvként minden szakterületet át kellene hatnia, a különféle helyi részcélok is akkor jeleníthetők meg

eredményesen, ha minél több témába sikerül integrálni azokat. A szemléletformálásban hasonlóan fontos támogató erőként határozható meg az intézmény profilja, ha szerencsés esetben egybeesik a környezet- és természetvédelem, általánosan a környezeti szempontú fenntarthatóság alapelveivel. Tipikusan ilyen iskolák a mezőgazdasági és erdészeti szakoktatási intézmények, a biológia és környezetvédelem tagozatok, vagy a hálózati együttműködések révén a zöld minősítéssel és ez által külön programmal rendelkező iskolák. A szakági oktatásban az oktatók felelőssége, hogy az új, haladó szellemiségű ismeretanyaggal és módszerekkel töltsék fel a tantárgyakat, száműzve ezzel a sok évtizedes elmaradott szemléletmódot és módszertant. Jó példa erre az erdészeti képzés, ahol a frissen végzett oktatók például a multifunkcionális és társadalmi haszon központú erdőhasználatra oktatnak, míg a korábbi generációk erdészsképzésére a poroszos típusú, és gazdasági haszon elvű faanyag-gazdálkodás oktatása volt érvényes. Ahogy a természetszerű erdőgazdálkodás bevezetése szükségszerűvé vált a gazdasági hasznot maximalizáló monokultúrákkal szemben, úgy ugyanez érvényes a mezőgazdasági képzésre is.

Az intézményi profil mellett nem elhanyagolható hatású a környezeti nevelési programok és célok megvalósítása érdekében az sem, hogy milyen kapcsolatrendszerrel rendelkezik az iskola. A megkérdezett pedagógusok többsége munkája során aktívan támaszkodik külső partnereik közreműködésére, legyenek ezek hivatalok, önkormányzat, gazdálkodó szervezetek, civilek vagy más oktatási intézmények. Utóbbiak felé megfogalmazódott egy olyan igény is, hogy szükség volna az intézményeken átívelő, régi típusú szakmai kollektívák, munkacsoportok kialakítására is; s nem csak a kézzel fogható előnyök végett (közös programok, versenyek, tapasztalatcsere, eszközök megosztása), hanem a közösségi élmény kedvéért is. Sokat jelent ugyanis egy-egy pedagógusnak, ha látja, hogy nem dolgozik egyedül, ha értékközösséget vállalhat másokkal; különösen azon iskolák esetében, ahol nem számolhattak be a tantestületen belüli túl nagy aktivitásról és kollégáik, vezetőik támogatásáról.

A célok tekintetében nagyban segítené a pedagógusok munkáját, ha ehhez a külső gátló tényezőket is sikerülne lebontani. Mivel a fenntartói-irányítási struktúra adott, a kitörési pontot többen a forrásoldalról próbálták megközelíteni. Igaz, nem minden pénzkérdés, de ha van, ami kifejezetten az, akkor ezt sem szabad elhallgatnunk: a szakmai tapasztalatszerzés, tanulmányutak, több napos ismeretszerző (és egyben szemléletformáló, nevelő hatású) programok legnagyobb gátja a szükséges fedezet megteremtésének lehetetlensége. Sajnos sokszor hasonló a helyzet a szakmai programokon, versenyeken való részvétellel is; szomorú, de gyakran nem a tanulók felkészültségén vagy tehetségén múlik, hogy élhetnek-e egy-egy ilyen alkalommal, hanem azon, hogy az intézmény tudja-e állni a szükséges útiköltségüket, és biztosítani a kísérő tanárt, s vele a helyettesítés megoldását, vagy nem. Ezen költségeknek a

mindennapi működés részévé kellene válniuk, akárcsak az erdei iskola vagy a tanulmányi kirándulás költségeinek. A nagyon szűknek mondható és korlátozott pályázati lehetőségek e szempontból csupán alig többek a semminél, hiszen nem biztosítják sem az általános szabad hozzáférést, sem a rendelkezésre álló keretek nem elegendők az igények töredékének a kielégítésére sem.

Hét olyan cél fogalmazódott meg, amely a középiskolai szintű környezeti nevelés ügyét megkönnyítené, s ezzel növelné az esélyt az általános társadalmi jólét és komfortérzet környezeti témákban való emelésére:

1. Minden középiskolás képzésben résztvevőnek képzési ideje alatt legalább egyszer nominált, másra nem fordítható finanszírozással el kellene jutnia egy erdei iskolába, szaktáborba vagy többnapos szakmai tanulmányútra.
2. A környezeti szempontú fenntarthatóság alapelveit a környezettudatos magatartás elősegítése érdekében valamennyi pedagógiai programba és tantárgyi szintre lebontva integrálni kell.
3. Az intézmények közt hálózati rendszerben össze kell hangolni az együtt hatásosabban, és nem utolsó sorban gazdaságosabban, végrehajtható programokat, amelyek életre hívásához teret kell adni az alulról jövő kezdeményezéseknek is.
4. Az intézményekben ki kell jelölni a témáért felelős kapcsolattartókat, s a szükséges operatív feladatok ellátásához óraszámot kell rendelni, vagy a feladatellátás idejére a kötelező helyettesítést megoldani.
5. Az intézményvezetők és fenntartók felé egy ajánlást kellene készíteni és kiadni, amely tartalmazza az oktatási intézmény kialakításában és fenntartásában azokat az elemeket, amelyek hosszú távon biztosíthatnák azok környezettudatos, és a fenntarthatóság elveinek megfelelő működtetését.
6. A szakiránnyal rendelkező oktatási intézményekben a képzést nyitni kellene azon külső partnerek (gazdasági társaságok, civil szervezetek) felé, amelyek a környezet- és természetvédelmi szempontoknak megfelelően működnek, s ezáltal a jó gyakorlat elvének megfelelő példát tudnak adni a tanulók számára – egyben belső minősítés alapján meg kell szüntetni azon partnerek kényszerű bevonási gyakorlatát, amelyek nem felelnek meg e kritériumoknak.
7. Az iskolákban meg kell szüntetni azon rossz gyakorlatokat, amelyek csupán pótcselekvésként, vagy látszatszerűként funkcionálnak, és gyakran gazdasági érdekeket szolgálnak, vagy kontraproduktívak a szemléletformálásban: pl. kupak-akciók, tetrapak-akciók, stb.

A fenti célok és javaslatok természetesen nem jelentene azonnali és általános javulást a középiskolai környezeti nevelés feltételrendszerében és célkitűzéseiben, de sokat segítenének a témával foglalkozó szaktanárok és nevelők munkájában. E mellett az élethosszig tartó tanulással párhuzamba állítva, szükséges lenne az élethosszig tartó nevelés-szemléletformálás tudatosan tervezett programjára is, hiszen azokat az életkori sajátosságokat, amelyek a középiskolai korosztályt különösen érzékenyvé, ugyanakkor nehezebben alakíthatóvá teszik, e módszertani és pedagógiai célok csak részben képesek befolyásolni.

2.4. Felsőoktatási környezeti nevelés

A környezeti nevelés nem szorulhat csak a köznevelés rendszerébe, a hazai oktatás valamennyi fokozatát érintenie kell, így a felsőoktatást is. Különösen lényeges ez abból a szempontból, hogy az egyetemekről kikerülő értelmiség milyen szemlélettel, attitűddel áll a környezeti kérdésekhez mind a magánéletében, mind a szakmája berkein belül. A fenntarthatósági szemlélet közvetítése különösen fontos azokon a területeken, ahol a képzés a gazdaságtudományok témakörében zajlik, mivel a tapasztalat az, hogy egy-egy jelentős horderejű gazdasági döntés esetében a természeti értékek, a környezet védelme háttérbe szorul. De nem szabad megfeledkezni a pedagógusképző intézményekről sem, mert az innen kikerülő hallgatók fogják a köznevelés rendszerében felnevelni azt az új generációt, akiknél szeretnénk, hogy a fenntarthatósági szemlélete magától értődő legyen. Akik már belső elköteleződésből cselekednek környezettudatosan, nem pedig külső kényszer hatására.

A felsőoktatás szintén egy olyan terep, ahol könnyű kapcsolódási pontokat találni a civil szervezeteknek. Fontos, hogy a civil szervezeteknek végig kell gondolniuk, milyen céllal alakultak meg! Ebben kell megtalálni az együttműködési pontokat úgy, hogy érvényesüljön a kölcsönösség.

Ajánlások a felsőoktatásban megvalósuló környezeti nevelésre, kapcsolódási lehetőségek civil szervezetek számára:

- A környezeti nevelés vagy fenntarthatóságra nevelés legyen kötelező (A-típusú) tantárgy valamennyi szakon.
- Emellett az intézmény törekedjen a C-típusú/választható tantárgy között hasonló témájú tantárgyak meghirdetésére. Például a NymE Apáczai Karon ilyen tárgy az Erdőpedagógia.

- A pedagógusképzésben a környezeti nevelés ne csak választható tárgy legyen, hanem szerepeljen a kötelező ismeretkörökben is.
- Az egyetemek hirdessenek olyan választható modulokat (B-típusú tantárgyak), amelyek a fenntarthatósági szemléletet erősítik egymásra épülésükkel. Ennek választáshoz, elvégzéshez a lehetőségeikhez képest biztosítsanak motivációs tényezőket/előnyöket. Az Apáczai Karon a Fenntarthatósági modul elvégzéséért végzésükkor tanúsítványt kapnak a hallgatóink.
- Az egyetemek törekedjenek a különböző karaikon, szakjaikon tanuló hallgatóinak közös képzések/tantárgyak meghirdetésére, ezzel támogatva a különböző szakterületek együttműködését, a sokoldalú megközelítések (gazdasági, nevelési, környezetvédelmi stb.) előmozdítását, a rendszerszemléletet, valamint az eltérő érdekek megértését. Egy egyetemen belül közös környezeti nevelési kurzusok kiírása különböző szakos hallgatók számára. *A civil szervezetek szakmai anyagokkal tudják támogatni az oktatást.*
- Fontosak a módszertani fejlesztések, melyek a komplex szemléletet mód kialakítását, valamint a gyakorlati ismeretek, képességek bővülését támogatja (pl. projekt módszer.)
- Terepgyakorlatok mennyiségének növelése, amely a rendkívül sok elméleti tárgy mellett háttérbe szorul, miközben a terepgyakorlatok, tanulmányi kirándulások közvetlen tapasztalatszerzést biztosítanak, valamint kiegészítik a szakmai gyakorlatok rendszerét. *A civil szervezetek itt a terepismeretek gyarapításának segítése, terepbejáráshoz szakember tudnak biztosítani.*
- Az oktatók minősítési rendszerében jelentsen többletpontot a módszertani fejlesztésekben való részvétel, a terepi gyakorlatok szervezése.
- Még több környezeti nevelési, fenntarthatósági témájú pályázat kiírása az egyetemeknek. Például: KEOP, TÁMOP vagy amilyen a Kecskeméti Főiskola "Tudósok(k) - a tudományos eredmények elismertetése és népszerűsítése a Kecskeméti Főiskolán és a Dél-Alföldi Régióban" című TÁMOP-4.2.3.-12/1/KONV-2012-0043 sz. nyertes pályázata. A pályázat segítségével lehetőség volt matematikai, műszaki, informatikai és természettudományos ismereteket közvetítő, népszerűsítő előadások, érdekes kísérletek, feladatokkal színesített rendhagyó órák tartására középiskolások számára.
- Célszerű volna kisebb költségvetésű, egyszerűbb pályázatokat is meghirdetni, mellyel egy-egy akciót, hallgatói képzést tudnak az egyetemi karok, tanszékek megvalósítani.
- Közös pályázati indulás civil szervezetekkel.
- Az egyetemek és a civil szervezetek keressék az együttműködés lehetőségét. A civil szervezetek hirdessenek meg önkéntességi lehetőségeket környezeti nevelés témakörben. Például részvétel egy-egy városi programon való témasátorral,

szemétszedési, felújítási akciók, gyerekeknek szervezett zöld napokhoz kapcsolódó programok.

- Ennek továbbfejlesztése a civilek által meghirdetett rendezvényeken való segítő részvétel, amiből szabadon vagy kötelezően választható kurzust lehet létrehozni. A kurzus keretében pedig fel lehet készülni a programra.
- Az egyetemeken szervezett konferenciákon való részvétel. Előadások, poszter kiállítások tartása a konferencián. Szakmai napokat rendezni civil szakemberek segítségével.
- Egy-egy előadás vagy szeminárium megtartása a civil szervezet profiljába vágó témakörben.
- A talán ismét fellendülő *iskolakert*, és elnevezésében is bővíteni kellene, **óvodakert program támogatása** a civil szervezetek részéről. Ez egyértelműen a pedagógusképző intézményekre vonatkozik. Az eljövendő évek pedagógusainak kell tájékozottnak lenniük. Nekik kell olyan ismeretekkel, elkötelezettséggel, készségekkel és képességekkel rendelkezniük, amit tovább tudnak adni. Ehhez kellene támogatást adniuk, mert az intézmények költségvetésében erre nincs keret, nincsenek pályázatok: szerszámok a talaj-, a növénygondozáshoz; - magvak, hagymák, csemeték (pl. őshonos magyar gyümölcsfák); komposztáló keretek; szakmai tanácsok.
- Tanösvények közös kialakítása az intézmény környékén (pl. parkban, közeli erdőben, vizes élőhelyen), amely az egyetem mellett szolgálhatja a helyi oktatást, valamint a lakosság környezettudatának formálását is.

2.5. Lakossági környezeti nevelés

A civil szervezetek környezeti nevelési tevékenységének célcsoportjában kiemelt célcsoportnak tekinthető a lakosság, különösen azokban az esetekben, amikor a szervezet kimondottan egy-egy települést vagy járást tekint működési területének.

E szervezetek működési kihívásaira mutat rá a Gaja Környezetvédő Egyesület kutatása. Az ezekből levonható tapasztalatok tanulságosak és továbbgondolásra érdemesek más civil szervezetek számára is.

A kutatást Iszkaszentgyörgyön (Fejér megye, lakosság száma 2035 fő) végezték. A településen jelenleg egy általános iskola és egy óvoda működik, mellettük 7 civil szervezet is segíti a helyi lakosokat kulturális szabadidős tevékenységek biztosításával.

A kutatási téma tekintetében a helyi, Iszkaszentgyörgyi Természet- és Környezetvédő Egyesület és fő partnere a Gaja Környezetvédő Egyesület tevékenységét elemezzük. A két civil szervezet jó munkakapcsolata több mint 10 évre nyúlik vissza, melyet a helyi polgármester is támogat.

A kutatáshoz egy 23 kérdőívet magába foglaló kérdőívet használtak, melynek kérdései egyszerűek, és a lakosság hétköznapi életvitelével kapcsolatosan térképezi fel a szokásrendszereket, környezeti ismeretanyagok gyakorlati kivitelezését. Az összesen szétosztott 105 ívből 97 értékelhetőt kaptunk vissza. Volt, aki beosztására, volt, aki ismerthiányra, s egyéb indokra való hivatkozással adta vissza kitöltetlenül.

A kutatásba alapozásként beemelésre került egy korábbi gyűjtőmunka három kérdése is, mely a lakosság alapvető hozzáállását mutatja meg a helyi szervezésű rendezvényekhez, illetve a közvetlen lakos-lakos kapcsolathoz. Ezek alapján már ráláthatunk a helyi, lakossági attitűd jellemzőire, melyek alapjai a környezeti nevelési célzatú információk befogadásának is.

Az egyes kérdésekre adott válaszok arányai:

1. Mennyire tartja fontosnak a helyi közösségben a személyes kapcsolat kialakítását?	nagyon	semennyire	semleges
	86%	8%	6%

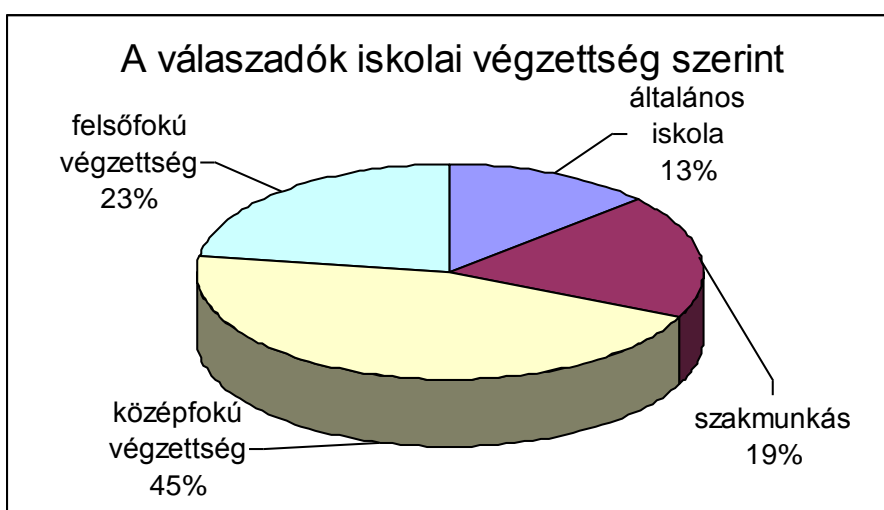
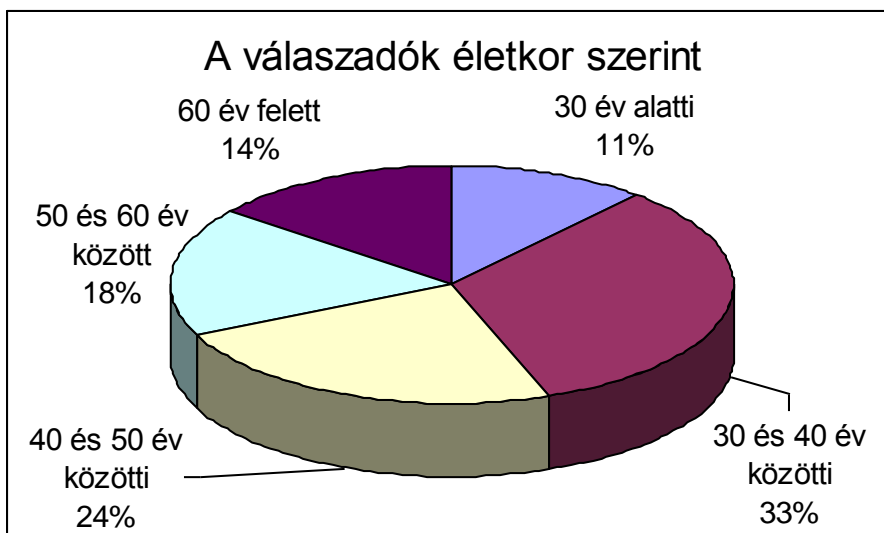
9. Részt vesz-e az önkormányzat és helyi civil szervezetek által nyújtott programokon?	igen	nem
	55%	45%

10. Értékelje a lakók egymás közötti kapcsolatát!	őszinte	helyzettől függő	felszínes	hamis
	7%	65%	24%	4%

A válaszadók:

- nemek szerint (a kérdezettek aránya kiegyenlített)
- kor szerint (a 30 és 40 év közötti lakosok aránya enyhén dominál)
- iskolai végzettség szerint (a középfokú végzettségűek vannak a legtöbben, de ebbe a csoportba tartoznak a középiskolát, technikumot végzettek és azok, akik csak annyit jelöltek végzettségüknek, hogy érettségi)

E felosztási arányt szemlélteti a három kördiagram.

A kérdőív értékelése során megállapítható, hogy a lakosság érzékenyítése jól sikerült köszönhetően a helyi polgármester és önkormányzat civilbarát, működésének, és egyesületi

rendezvényeink támogatásának. Polgármester úr többször kifejtette, hogy a település fontos építőkövei a civil szervezetek, mert általuk gazdagodik a lakosságnak nyújtott információs és egyéb szolgáltatás spektruma. Fontos tényező a pedagógusok és családok érzékenyítése, mivel kis településről beszélünk, a szálak összeérnek. A felelősség ezért mindenképpen közös. Itt fontos megemlíteni, hogy Ökoiskola és Zöld óvoda működik településünkön. Ezen háttérrel lehetőséget kívánunk nyújtani érdeklődő diákjainknak, hogy még mélyebben el tudjanak mélyedni a környezetvédelem egyes témáiban. A környezeti nevelés a jövőre irányul, a jövő kihívásaira való felkészítés a jelen nehéz körülményei között.

A lakosság több mint fele:

- ismeri és védi a helyi élővilág egyedeit,
- komposztál,
- szelektíven gyűjti a hulladékot,
- kútvízvizsgálatot alkalmaz a megfelelő rendezvényen,
- szemétszedési akciók résztvevője,
- fásítás, zöldítés támogatója, aktív résztvevője,
- ismeri az ökolábnyom számítást és annak lényegét,
- tudatában van a személyes felelősségének, a környezete iránt,
- madárbarát kertet, udvart alakított ki,
- ismeri a társadalmi-gazdasági modernizáció pozitív és negatív környezeti következményeit,
- ismeri és alkalmazza a környezetbarát tisztítószerek tárházát.

Ahol még szükség van az információtovábbításra, illetve az aktivizálásra:

- a helyi termék kereskedelem támogatása,
- a kerékpáros, ill. autómentes akciókban való részvétel,
- megújuló energiaforrások alkalmazása,
- további személyes példamutatás,
- további támogatás a rendezvényeink szervezéséhez.

A fentiek ellenére a lakosságot egyre nehezebb aktivizálni, sok lelemény és munka szükséges hozzá. Ehhez jó példaként szolgálnak a *Gaja és az ITKE egyesületek által szervezett jó gyakorlatok*:

- Tájésebészet akciók.
- Jó gyakorlatok átadása Gömörszőlősen.
- Szemléletformálás, komposztkeret osztás.
- Környezetvédelmi előadások szervezése.
- Ökosuli, Zöldovi környezetvédelmi konferencia.
- Közösségi kert létrehozása.

- Energiahatékonysági előadás.
- Illegális hulladék – hulladékgazdálkodási előadás.
- Föld Napja szemléletformáló rendezvény.
- Szennyvíztisztító telephely látogatás.
- Nemzetközi természetvédelmi egyezmények előadás
- A fenntartható fejlődés elmélete és gyakorlata előadás.
- Termelői piac, ökogazdálkodás látogatása.
- Krisna-völgy ökogazdaság látogatása.
- Ágaprító biztosítása lakosság számára.
- Tanösvény létrehozása.
- Az ifjúság delegálása, európai környezetvédelmi tematikus rendezvényre.

Összegzés

A település szervezetei, új, életre kelő közösségei, aktív, tenni vágyó egyénei sugallják, hogy a fejlődés folyamatos.

Iszkaszentgyörgy helyzete is alátámasztja, hogy a helyi társadalom működik. A fejlődés velejárója a városiasodás, be kell látni, hogy utak, infrastruktúra, marketing tevékenység nélkül lassabban haladunk előre. Az arany középutat megtalálva s karöltve kell mindezt véghezvinni a polgármesternek, a testületnek, a civileknek, az itt élőknek. Együtt kell megtanulni, hogyan éljünk a lehetőségeinkkel. A környezeti kultúra ugyanis: életmód, gondolkodás-és viselkedésmód, védelem, fejlesztés, okos és mértéktartó fölhasználás.

Az eddig megvalósult sok szép esemény, program sikereiből kell erőt meríteni, hogy fiataljainknak, lakosainknak még több lehetőséget nyújthassunk, a falujukhoz való kötődés kinyilvánítására, az önkifejezésre, az épített- és természeti örökség védelmére.

Számos feladat vár még az önkormányzatra, intézményekre, a helyi szervezetekre, az egyénekre. Meg kell értenünk, hogy a „falun élésben” óriási lehetőségek rejlenek. Iszkaszentgyörgy jövőjének érdeke, hogy összefogással a helyesen megválasztott célokért, a kor kihívásainak megfelelő, „versenyképes” közösség folytassa munkáját. A városiasodás pozitív jelenségeit erősíteni kell.

A kutatás eredményeként a fejezet szerzője kiemel néhány fontos célt, területet, ahová jelenleg összpontosítaniuk kell a figyelmüket:

- fiatalok helyzetének javítása,
- idősek helyzetének javítása (hólapátolás, bevásárlás, beszélgetés),
- a környezetünk megóvása, benne rejlő lehetőségek kiaknázása,
- kastélyhasznosítás, kulturális és köznevelési területen,
- erdei iskola létrehozása,
- tanösvény bővítés,
- állandó kiállítás szervezése, értékeink bemutatására a nagyközönség felé.

Tennivaló tehát még akad bőven, de a munka hevében, nem szabad, hagyni, hogy elveszenek a kis közösségek összetartó erejét képező speciális értékek, a hagyományok, szokások, falusi értékrendek, a környezetünk szeretete, tisztelet, az emberség.

3. Ajánlások a hatékonyabb környezeti nevelés megvalósítására

3.1. Óvodai környezeti nevelés

1. **Bejáratott, jól működő gyakorlatok minél szélesebb körben való terjesztése:**

Magyar Madártani Egyesület – az MME „Madarász ovi” programjának foglalkozásai havi egy alkalommal, szeptembertől május végéig tartanak (terepi és csoportszobai foglalkozások).

Magosfa Környezeti nevelési és Ökoturisztikai Alapítvány – az alapítvány a Dunakanyarban tart környezet- és természetvédelmi témaköröket érintő, interaktív foglalkozásokat.

Debrecen környéki Fekete Gólya Erdei Iskola és Oktatóközpont – a központ „Nyitott ablak” címmel tart természetismereti foglalkozásokat, melyek célja a természetes környezet megismerése; főként az erdők, mezők növény- és állatvilágának bemutatása, a vizes élőhelyek és a vadvilág felfedezése.

Energiaklub – a szervezet az óvodák (és iskolák) részéről jelentkező egyre határozottabb igényre és elvárásokra építve, a Rogers Személyközpontú óvodával és iskolával együttműködésben készítette el „Éghajlítás földindulás 1.” című kiadványát.

Humusz Szövetség – a civil szervezet oktatási programjának célja a környezetvédelmi (elsősorban a hulladékkérdéssel kapcsolatos) ismeretek terjesztése, melynek kapcsán lehetőséget biztosítanak hulladékos tematikájú, interaktív foglalkozáson való részvételre - óvodás korosztály számára is.

2. **Az óvoda által szervezett zöld napon való civil részvétel:** olyan eszközök, modellek oktatóplakátok, gyűjtemények bemutatása, ami a rendezvényt színesítheti, érdekesebbé teheti.

3. **„Ökopiact” szervezése a szülőknek:** helyben termelt zöldségek, gyümölcsök vagy ezekből készült termékek bemutatása, árusítása. A termékek készítésébe akár a gyerekek is bekapcsolódhatnak.

4. **Munkaközösségi foglalkozáson az óvodapedagógusoknak:** természetes anyagok felhasználási lehetőségei kézműves foglalkozások keretében pl. gyékény, fűzfavessző, dekopázs stb.

5. **Civil székházban kiállítóhely biztosítása:** az óvodai tevékenységek produktumainak bemutatási lehetősége, ezzel még több emberrel megismertethető az óvodában folyó munka.
6. **Erdei óvodában „szakemberi háttér” biztosítása:** erdész, biológus, kosár-, kötélfonó, fazekas, mesemondó, „tanösvény-vezető” stb.
7. **Közös pályázatok óvodákkal:** a hatékonyabb óvodai környezeti nevelési lehetőségek érdekében, továbbá ezzel mérsékelhető az óvodák forrás- és eszközhiánya is.
8. **Tanfolyamok szervezése óvodapedagógusoknak, szülőknek.**
9. **Óvodakert létesítésének, betelepítésének, gondozásának segítése, őshonos magyar fák.**

Faültetés (Világfák kampány) - A Magyarországi Éghajlatvédelmi Szövetség „Világfák” kampányának célja, hogy az akcióhoz csatlakozó közösségek minden év tavaszán egy szimbolikus lépést tegyenek a jövőért, mégpedig azzal, hogy elültetik az év fájának egy csemetéjét. Ugyan a kis fák ültetése nem oldja meg az éghajlatváltozás problémáját, de ez a szimbolikus lépés kifejezi azt, hogy a helyi közösségek felismerik a problémát és fontosnak tartják, hogy valódi lépések szülessenek.

Madárbarát kert: Az óvoda udvarán, kertjében elhelyezett madáretető, madáritatók és odúk közelebb („helybe”) hozzák a természetet. Segít kialakítani a gyerekekben a természet oltalmazásának igényét, a természet iránti felelősségtudat kialakulását.

Iskolakert (veteményes, fűszernövény kert): Az udvaron kialakított és gyerekekkel közösen gondozott veteményes, konyhakerti ágyás vagy fűszerkert szintén olyan „zöld” elem, mely gyakorlati közelségbe hozza a természetet és az élelmiszerek témakörét. Az élelmiszerek megtermelésén és „utaztatásán” illetve csomagolásán és bolti vásárlásán keresztül a növényvédelem kérdésköréig számos olyan kérdés, melyeknek környezet- és természetvédelmi vetülete is van.

Piaclátogatás: Az óvodás csoportok piaclátogatása jó lehetőséget biztosít arra, hogy a kicsik megismerkedjenek a különféle szezonális termékekkel; lássák a csomagolásmentes vásárlás lehetőségeit (hulladék kérdésköre); halljanak a helyi termékek jelentőségéről, tájfajtaikról; illetve a helyi termelők munkájáról és annak környezetvédelemhez köthető vonatkozásairól.

10. **Egészséges életmódra neveléssel kapcsolatos ismeretek gyarapítása** (mozgás, táplálkozás) óvodapedagógusok, gyermekek számára egyaránt.
11. **Civilek által meghirdetett rendezvényeken óvodapedagógusi segítség** a gyermekek foglalkoztatásában, a szülők tájékoztatásában.
12. **Óvodai tanösvény létesítésének segítése.**
13. **Szelektív hulladékgyűjtés, komposztálás gyakorlatának segítése.**

Komposztálás: Ez az óvodaudvarokon egyszerűen kivitelezhető, nem igazán anyagigényes tevékenység. Könnyen és szemléletesen találkozhatnak olyan témákkal,

mint a hulladékkezelés, a megelőzés, a természet körfolyamatai, stb. E kérdéskör feldolgozásához is számos játéklehetőség kötődik.

Szelektív hulladékgyűjtés: A szelektív hulladékgyűjtés minden olyan intézményben alapvető jelentőségű, ahol ez (a helyi szolgáltatói rendszerbe ágyazva) megoldható. A példamutatás és a gyakorlati „kivitelezés” lehetősége elsődleges fontosságú a környezeti nevelésben.

Papírgyűjtés: Klasszikus – környezetvédelemhez – köthető tevékenység, melyet az óvodák (is) gyakran alkalmaznak. A papírgyűjtés nagyszerűen alkalmas a hozzá köthető tematikák (mint az újrapiír használata, az erdők és fák használata, stb.) gyerekek felé történő átadására.

Papírmerítés – Az újságpapír felhasználásával készített „merített papír” több szempontból is „sikeres” elem az óvodai környezeti nevelési palettán. A papírmerítéssel a játék iránti igényüket elégítjük ki alkotómunka során és annak kapcsán itt is számos környezetvédelemmel kapcsolatos kérdést lehet elmagyarázni számukra.

Megoldásra váró problémák, kihívások az óvodai nevelésben:

14. Az oktatás nem helyettesíti a helyes környezeti politikát. Ne delegáljuk a felelősséget a gyerekekre; a mostani problémákat az arra illetékeseknek, most kellene megoldani. Nehéz úgy a problémát (és annak megoldását) a gyerekek felé hihetően közvetíteni, mikor azt látjuk, hogy maga az állam sem teszi meg a tőle elvárható intézkedéseket (példamutatás felelőssége).
15. A fenntartók sok esetben még napjainkban sem tekintik kellő mértékben támogatandó nevelési területnek a környezeti nevelést, az intézmények kezdeményezőkézségét pedig lerontják a központosítási törekvések.
16. Sajnálatos módon az óvodák anyagi helyzete erősen rányomja bélyegét az intézmény környezeti nevelési tevékenységére is. Magyarországon (továbbra is) nehéz megteremteni a rendszeres és igényes környezeti nevelési programok anyagi hátterét. Az intézményi fenntartóként működő önkormányzatok többsége kevés – vagy épp elenyésző – esetben nyújt anyagi hozzájárulást az óvodai környezeti nevelés színvonalas és folyamatos megvalósításához, fejlesztéséhez. A szorultabb helyzetben lévő települések, városok esetében (ami az ország jelentős hányadát jelenti) az óvodai költségvetés nyilvánvalóan kizárólag az alapfeladatok ellátására koncentrál; ebbe pedig nem feltétlenül fér bele a környezeti nevelés színvonalas fejlesztése.
17. A környezeti nevelési foglalkozásokhoz szükséges minőségi eszközök, segédanyagok pénzügyi feltételeinek megteremtése a mai napig zömmel pályázati forrásokból illetve fenntartói segítséggel történik meg. Az első megoldás a saját források szűkösségére utal, a második pedig esetleges (hisz nagyban függ a fenntartó anyagi helyzetétől, szemléletétől).

18. Az óvodapedagógusnak csak kis hányada részesült eddig olyan alapképzésben, mely felkészültté teszi a megfelelő színvonalú, hatékony és élményközpontú környezeti nevelői munkára. Ugyanakkor neki is állandóan tanulnia, fejlődnie kellene – amihez hiányoznak a kellő impulzusok.
19. Még mindig sok esetben személyfüggő, hogy az intézményekben mennyire fontos, hangsúlyos és megújuló a környezeti nevelési tevékenység. Leginkább akkor működik jól és éri el célját, ha az intézményben a környezet- és természetvédelmi kérdések iránt elkötelezett, eltökélt pedagógus(ok) és/vagy vezető(ség) van.
20. A pedagógusok sokszor nehezebben váltanak a jól bevált, „klasszikus” témákról (természet, növények, állatok) újakra (pl. energiatudatosság, tudatos vásárlás, környezetkímélő közlekedés, stb.). De az új témák felvállalásánál is fontos lenne a közvetlen érintettség biztosítása. Súlyos, ámde globális környezeti problémák feldolgozása helyett így hatékonyabb sokszor a helyi értékekre és problémákra koncentrálni (ahol a gyermek maga is érzi, hogy annak megoldásáért maga is tehet valamit).
21. Főként az adott intézmény vezetőségen múlik, hogy ez megváltozzon: sikerül-e érintetté tenni a gyermeket az adott problémában és elhittetni vele, hogy megoldásáért neki is van tennivalója.
22. Óvodai környezeti nevelés megvalósítása során ritkán van helyszíni foglalkozás; illetve az intézményi kert és udvar kialakítása, felszerelése sem szolgálja megfelelő módon a helyi környezeti nevelést.
23. Számos óvoda életmódja a környezeti nevelés szempontjából nem feltétlenül modell értékű a gyerekek számára (víztakarékosság, energiatakarékosság, szelektív gyűjtés, komposztálás, stb.). Ebben a kérdésben nagyon fontos, hogy az intézmény és maguk a nevelők jó példával járjanak elől az óvodában.

3.2. Általános iskolai környezeti nevelés

Az oktatásban érzékelhető problémák összefoglalása:

24. Tanárok nem megfelelő képzettsége, ahol hiányt érzünk abban, hogy szakosodás függő a környezeti problémákra való rálátás.
25. A tanárok folyamatos továbbképzésének anyagi támogatása nem megfelelő.
26. Alapvető probléma a tanárok túlterheltsége. Több iskolával egyetemben a tanárok egyhangúlag állították, hogy túl vannak terhelve a sok adminisztrációs munka miatt.
27. Ugyanezen források jelezték, hogy nemcsak a tanárok, hanem a diákok is túl vannak terhelve.
28. Jelentős probléma a tananyag mennyisége. Sajnos az a tapasztalat, hogy annyira

feszített a tempó, hogy nem fér bele akárcsak 1-2 órás tanulmányi kirándulás sem (pedig ez sokat jelent a gyerekek környezetérzékenységének fejlesztésében). Ugyanakkor *rengeteg lexikális tudást várnak el a gyerekektől, aminek a nagy részét a későbbiekben sosem fogják használni*, viszont olyan információk nem jutnak el hozzájuk, amelyeket felnőttként jól tudnának hasznosítani, és végzettségtől függetlenül szükséges lenne minden állampolgárnak.

29. A tanterv alapjai nem megfelelőek a környezettudatosság erősítése szempontjából. A tantervet sokkal jobban át kellene hatnia a fenntarthatósági elveknek. ezáltal a gyerekek „belenőnének” a természetes környezet ismeretébe, és alapvető lenne nekik a környezet és természet védelme. Ehhez tantárgyakon átívelő komplex problémákat feldolgozó programokra volna szükség.
30. Módszertani kultúra fejlesztése szükséges, amelyhez az út a holisztikus, interdiszciplináris megközelítés, a kompetenciafejlesztéssel és az aktív, önszabályzó, szociális tanulás kialakításán keresztül vezet.

Célirányos iskolai lehetőségek:

31. Természetes anyaggal való tanórai munkák.
32. Étel és energiapazarlás minimalizálása az iskolákon belül.
33. Hulladéktermelés megdöbbenő mértékeinek megismertetése (kirándulás a legközelebbi folyékony és szilárd hulladékfeldolgozókhöz, lerakókhöz).
34. Élettartam növelés a tárgyaknál.
35. Növény- és állatgondozás testközelbe hozása (állatkerti/vadasparki foglalkozások, iskolakertek).
36. Pénzt nem igénylő, ötletes, szabadtéri tanórák, foglalkozások (könnyebben rögzülő tudás, plusz a több szabad levegőn töltött idő – nagyobb vitalitás – nagyobb szellemi teljesítőképeség).
37. A célt tévesztő iskolai gyakorlatok feltárása, elhagyása (pl. a műanyag kupak gyűjtési akciók a szemétermelésre ösztönzőleg hatnak).
38. Külső partnerségek (pl. intézményekkel, civil szervezetekkel, helyi vállalkozásokkal).
39. Erdei iskolai foglalkozásokon való részvétel támogatása.

Ökoiskola/Zöld Óvoda hálózatra egyaránt vonatkozó ajánlásaink:

40. Az ökoiskolák esetében több régióban, megyében egyáltalán nincs bázisintézmény. Ezek hiánya nehezíti a hálózat bővítését, hiszen a címpályázatra nyitott intézmények képviselői nem látnak helyben a legmagasabb minősítési kritériumoknak megfelelő jó gyakorlatot. Javasoljuk, hogy megyénként legalább egy bázisintézményt jelöljenek ki.
41. Az ökoiskolák címpályázata határidejének időzítése nem hatékony. A szeptemberi határidő a legtöbb iskola számára vállalhatatlan, ezért javasoljuk, hogy december környékén még egy időpontot iktassanak be a bírálatok felosztásában.
42. Az óvodáknál is gondot jelent a szeptember 5-i beadási határidő, sok helyen

augusztusban van leállás, így az augusztus vége a nevelési év előkészítéséről, a szeptember eleje a beszoktatásról szól. A szeptember 30-i (/október 5-i) határidő segítséget jelentene.

43. Most készülnek az intézményi önértékelések, indulnak majd az intézményi minősítések. Legyen érték ezeknél, ha címmel rendelkezik az óvoda, iskola.
44. A nyilvánosság biztosítása (honlap működtetése) mind a kisiskoláknál, mind az óvodáknál gondot jelent. Valamilyen forrást kéne erre biztosítani a címmel rendelkezőknek.
45. Javasoljuk olyan, csak ökoiskolák / zöld óvodák számára elérhető pályázatok kiírását, mellyel érdekeltté tehető az intézmény a címpályázatra.
46. A pedagógiai portfólió értékelésben jelentsen előnyt, plusz százalékot a környezeti nevelési tevékenység.

Pár pontos összegzés a kulcsfontosságú gondolatokról az általános iskola és civil szervezetek együttműködése kapcsán:

47. A környezeti oktatás kulturális szintre hozása, a kulturálisan újra felépíteni az ember és természet szoros szövetségét
48. Honismeret, a lakóhely, régió/megye megismerése, a hovatartozás, a hazaszeretet, a gyökerek erősítése (a gyerekek felsőfokú tanulmányaik végeztével visszatérhessenek régiójukba, hogy ott kamatoztassák tudásukat – ezt önkormányzati szintű ösztöndíjakkal is elő kell segíteni)
49. Passzív résztvevők helyett aktív állampolgárok nevelése.
50. Interakciót, kommunikációt, döntéshozatalt segítő gyakorlatok, játékok.
51. Nem csupán a tárgyi ismeretek átadása, hanem a jellem fejlesztése, a gondolkodásra, szabad véleményformálásra, másokért való felelősségvállalásra tanítás.
52. Sokoldalú látásmód elsajátítása.
53. Gyakorlati oktatás előtérbe helyezése.
54. Nyitott iskolák (iskolák – iskolák, szülők – iskola, iskola – civil szervezetek, iskola – egyéb helyi intézmények, iskola – helyi vállalkozások és munkaadók közötti nyitott kapcsolatrendszer, stratégiai partnerség).
55. A kifejezetten környezetvédelmi tevékenységet végző civil szervezeteknek van kapacitása arra, hogy oktatóanyagokat, segédanyagokat, környezeti nevelési módszertant, játékokat fejlesszenek.
56. Mivel hivatásuknak tartják a környezetvédelem fontosságának plántálását az emberekbe, ezért hitelesen tudják közvetíteni az ennek megfelelő értékrendet, cselekvési mintákat, hozzáállást;
57. Általában legalább egy személy környezeti nevelő dolgozik a szervezetnél, aki nemcsak a gyermekek, hanem a felnőttek szemléletformálásával is foglalkozik és mivel itt a pedagógus szemléletformálása elengedhetetlen a hitelessége és

- multiplikáló hatása miatt, ez nagy előny, másrészt széleskörű rálátása van a témára.
58. A tanórai keretek közé anyag-eszköz-vagy időhiány miatt nem beszorítható foglalkozások, a különböző tananyagtartalmak feldolgozása meg tud valósulni akár iskolai helyszínen, akár a szervezet környezeti nevelési központjában;
59. az itt elsajátított eszköztárat, jó gyakorlatokat a pedagógus „hazaviheti” és saját intézményében is alkalmazhatja.
60. A pedagógusok környezeti nevelési, természetvédelmi témájú továbbképzéseken vehetnek részt a civil szervezeteknél, ezzel az ide vonatkozó ismeretanyagát komplexen bővítheti, pedagógiai eszköztára szélesedik.
61. A továbbképzéseken, illetve a meghirdetett programokon való részvétel elősegíti a hasonló érdeklődésű és elkötelezett pedagógusok találkozását, a hálózatépítést.

3.3. Középiskolai környezeti nevelés

62. Minden középiskolás képzésben résztvevőnek képzési ideje alatt legalább egyszer nominált, másra nem fordítható finanszírozással el kellene jutnia egy erdei iskolába, szaktáborba vagy többnapos szakmai tanulmányútra.
63. A környezeti szempontú fenntarthatóság alapelveit a környezettudatos magatartás elősegítése érdekében valamennyi pedagógiai programba és tantárgyi szintre lebontva integrálni kell.
64. Az intézmények közt hálózati rendszerben össze kell hangolni az együtt hatásosabban és nem utolsó sorban gazdaságosabban végrehajtható programokat, amelyek életre hívásához teret kell adni az alulról jövő kezdeményezéseknek is.
65. Az intézményekben ki kell jelölni a témáért felelős kapcsolattartókat, s a szükséges operatív feladatok ellátásához óraszámot kell rendelni, vagy a feladatellátás idejére a kötelező helyettesítést megoldani.
66. Az intézményvezetők és fenntartók felé egy ajánlást kellene készíteni és kiadni, amely tartalmazza az oktatási intézmény kialakításában és fenntartásában azokat az elemeket, amelyek hosszú távon biztosíthatnák azok környezettudatos, és a fenntarthatóság elveinek megfelelő működtetését.
67. A szakiránnyal rendelkező oktatási intézményekben a képzést nyitni kellene azon külső partnerek (gazdasági társaságok, civil szervezetek) felé, amelyek a környezet- és természetvédelmi szempontoknak megfelelően működnek, s ezáltal a jó gyakorlat elvének megfelelő példát tudnak adni a tanulók számára – egyben belső minősítés alapján meg kell szüntetni azon partnerek kényszerű bevonási gyakorlatát, amelyek nem felelnek meg e kritériumoknak.

68. Az iskolákban meg kell szüntetni azon rossz gyakorlatokat, amelyek csupán pótcselekvésként, vagy látszatszemléletként funkcionálnak, és gyakran gazdasági érdekeket szolgálnak, vagy kontraproduktívak a szemléletformálásban: pl. kupak-akciók, tetrapak-akciók, stb.

3.4. Felsőoktatási környezeti nevelés

69. A környezeti nevelés vagy fenntarthatóságra nevelés legyen kötelező (A-típusú) tantárgy valamennyi szakon.

70. Emellett az intézmény törekedjen a C-típusú/választható tantárgy között hasonló témájú tantárgyak meghirdetésére. Például a NymE Apáczai Karon ilyen tárgy az Erdőpedagógia.

71. A pedagógusképzésben a környezeti nevelés ne csak választható tárgy legyen, hanem szerepeljen a kötelező ismeretkörökben is.

72. Az egyetemek hirdessenek olyan választható modulokat (B-típusú tantárgyak), amelyek a fenntarthatósági szemléletet erősítik egymásra épülésükkel. Ennek választáshoz, elvégzéshez a lehetőségeikhez képest biztosítsanak motivációs tényezőket/előnyöket. Az Apáczai Karon a Fenntarthatósági modul elvégzéséért végzésükkor tanúsítványt kapnak a hallgatóink.

73. Az egyetemek törekedjenek a különböző karaikon, szakjaikon tanuló hallgatóinak közös képzések/tantárgyak meghirdetésére, ezzel támogatva a különböző szakterületek együttműködését, a sokoldalú megközelítések (gazdasági, nevelési, környezetvédelmi stb.) előmozdítását, a rendszerszemléletet, valamint az eltérő érdekek megértését. Egy egyetemen belül közös környezeti nevelési kurzusok kiírása különböző szakos hallgatók számára. *A civil szervezetek szakmai anyagokkal tudják támogatni az oktatást.*

74. Fontosak a módszertani fejlesztések, melyek a komplex szemléletet mód kialakítását, valamint a gyakorlati ismeretek, képességek bővülését támogatja (pl. projektmódszer.)

75. Terepgyakorlatok mennyiségének növelése, amely a rendkívül sok elméleti tárgy mellett háttérbe szorul, miközben a terepgyakorlatok, tanulmányi kirándulások közvetlen tapasztalatszerzést biztosítanak, valamint kiegészítik a szakmai gyakorlatok rendszerét. *A civil szervezetek itt a terepismeretek gyarapításának segítése, terepbejáráshoz szakember tudnak biztosítani.*

76. Az oktatók minősítési rendszerében jelentsen többletpontot a módszertani fejlesztésekben való részvétel, a terepi gyakorlatok szervezése.

77. Még több környezeti nevelési, fenntarthatósági témájú pályázat kiírása az egyetemeknek. Például: KEOP, TÁMOP vagy amilyen a Kecskeméti Főiskola "Tudó-

sok(k) - a tudományos eredmények elismertetése és népszerűsítése a Kecskeméti Főiskolán és a Dél-Alföldi Régióban" című TÁMOP-4.2.3.-12/1/KONV-2012-0043 sz. nyertes pályázata. A pályázat segítségével lehetőség volt matematikai, műszaki, informatikai és természettudományos ismereteket közvetítő, népszerűsítő előadások, érdekes kísérletek, feladatokkal színesített rendhagyó órák tartására középiskolások számára.

78. Célszerű volna kisebb költségvetésű, egyszerűbb pályázatokat is meghirdetni, mellyel egy-egy akciót, hallgatói képzést tudnak az egyetemi karok, tanszékek megvalósítani.
79. Közös pályázati indulás civil szervezetekkel.
80. Az egyetemek és a civil szervezetek keressék az együttműködés lehetőségét. A civil szervezetek hirdessenek meg önkéntességi lehetőségeket környezeti nevelés témakörben. Például észvétel egy-egy városi programon való témasátorral, szemétszedési, felújítási akciók, gyerekeknek szervezett zöld napokhoz kapcsolódó programok.
81. Ennek továbbfejlesztése a civilek által meghirdetett rendezvényeken való segítő részvétel, amiből szabadon vagy kötelezően választható kurzust lehet létrehozni. A kurzus keretében pedig fel lehet készülni a programra.
82. Az egyetemeken szervezett konferenciákon való részvétel. Előadások, poszter kiállítások tartása a konferencián. Szakmai napokat rendezni civil szakemberek segítségével.
83. Egy-egy előadás vagy szeminárium megtartása a civil szervezet profiljába vágó témakörben.
84. A talán ismét fellendülő **iskolakert**, és elnevezésében is bővíteni kellene, **óvodakert program támogatása** a civil szervezetek részéről. Ez egyértelműen a pedagógusképző intézményekre vonatkozik. A eljövendő évek pedagógusainak kell tájékozottnak lenniük. Nekik kell olyan ismeretekkel, elkötelezettséggel, készségekkel és képességekkel rendelkezniük, amit tovább tudnak adni. Ehhez kellene támogatást adniuk, mert az intézmények költségvetésében erre nincs keret, nincsenek pályázatok: szerszámok a talaj-, a növénygondozáshoz; - magvak, hagymák, csemeték (pl. őshonos magyar gyümölcsfák); komposztáló keretek; szakmai tanácsok.
85. Tanösvények közös kialakítása az intézmény környékén (pl. parkban, közeli erdőben, vizes élőhelyen), amely az egyetem mellett szolgálhatja a helyi oktatást, valamint a lakosság környezettudatának formálását is.

3.5. Lakossági környezeti nevelés

Ahol még szükség van az információtovábbításra, illetve az aktivizálásra:

86. A helyi termék kereskedelem támogatása,
87. A kerékpáros, ill. autómentes akciókban való részvétel,
88. Megújuló energiaforrások alkalmazása,
89. További személyes példamutatás,
90. További támogatás a rendezvényeink szervezéséhez.

Gaja és az ITKE egyesületek által szervezett jó gyakorlatok:

91. Tájésebeszet akciók.
92. Jó gyakorlatok átadása Gömörszőlősn.
93. Szemléletformálás, komposztkeret osztás.
94. Környezetvédelmi előadások szervezése.
95. Ökosuli, Zöldovi környezetvédelmi konferencia.
96. Közösségi kert létrehozása.
97. Energiahatékonysági előadás.
98. Illegális hulladék – hulladékgazdálkodási előadás.
99. Föld Napja szemléletformáló rendezvény.
100. Szennyvíztisztító telephely látogatás.
101. Nemzetközi természetvédelmi egyezmények előadás.
102. A fenntartható fejlődés elmélete és gyakorlata előadás.
103. Termelői piac, ökogazdálkodás látogatása.
104. Krisna-völgy ökogazdaság látogatása.
105. Ágaprító biztosítása lakosság számára.
106. Tanösvény létrehozása.
107. Az ifjúság delegálása, európai környezetvédelmi tematikus rendezvényre.